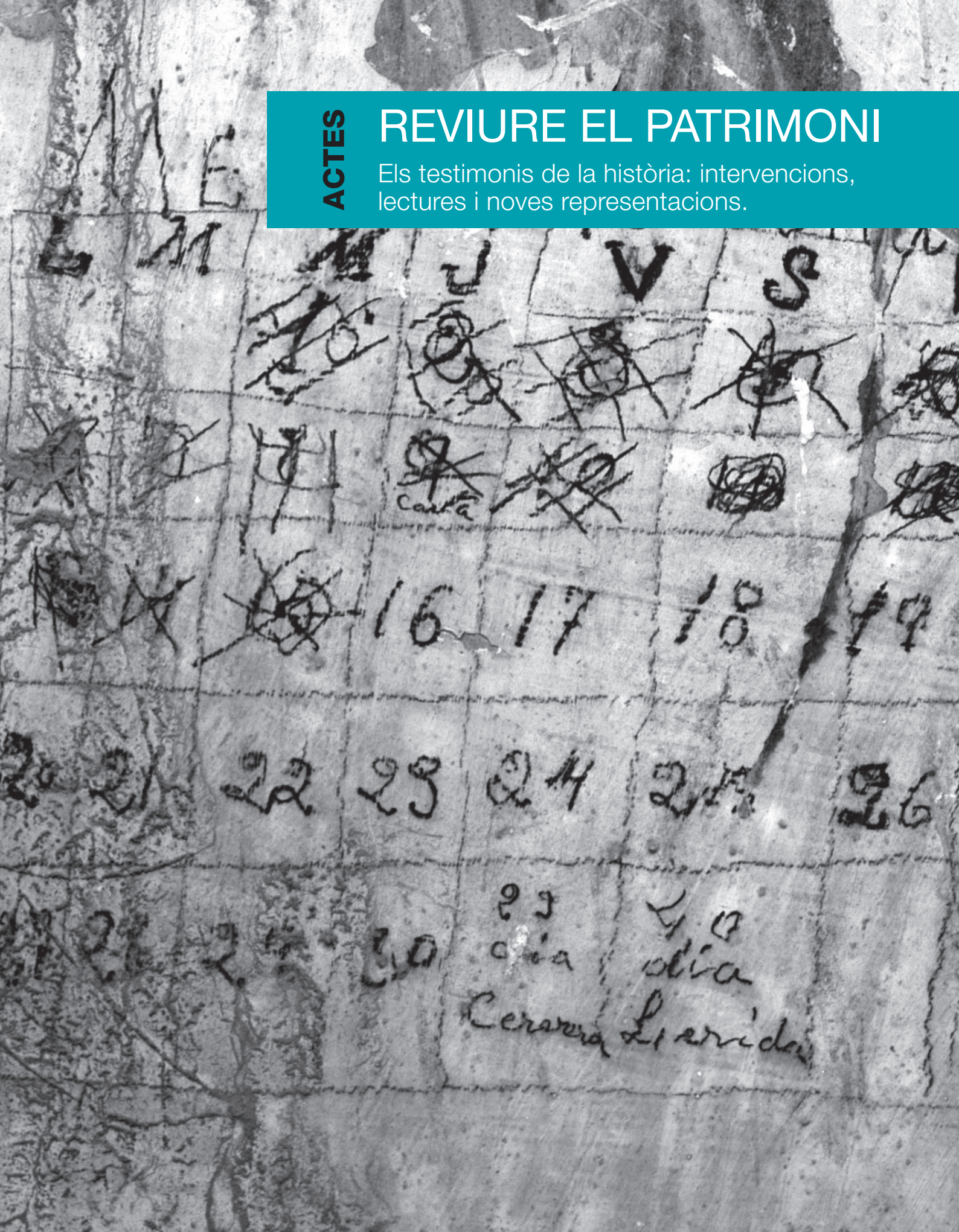

ACTES

REVIURE EL PATRIMONI

El testimoni de la història: intervencions, lectures i noves representacions.

PRESENTACIÓ

Reviure el patrimoni és una jornada de treball que convoca anualment el Museu Comarcal de Cervera amb la voluntat de debatre entorn aquells aspectes que afecten directament la conservació, l'estudi i la difusió del nostre patrimoni.

En la present convocatòria volem aprofundir en les diferents iniciatives que darrerament s'han dut a terme en relació amb el patrimoni material i immaterial que expliquen el nostre passat més recent. Es fa del tot necessari i urgent treure de l'oblit els convulsos episodis de la guerra i la instauració del nou ordre franquista fent parlar els seus protagonistes i recuperant els llocs dels successos per tal de construir un retrat complet i intentar avançar cap a una cultura de la pau.

Les intervencions que, darrerament, s'han dut a terme en el sí de l'anomenada recuperació de la memòria històrica contribueixen al millor coneixement d'uns anys complexos que mereixen una atenció aprofundida.

A banda, però, de la vessant d'estudi i anàlisi històrica, les intervencions en el patrimoni obren també nous discursos sobre els tipus de representacions i lectures museogràfiques que es deriven, la creació de recursos amb més o menys potencial turístic i la seva utilització i gestió, el naixement de xarxes temàtiques que integren el fet local dins un context més generalista, entre els molts aspectes sobre els quals es necessari debatre. En aquest sentit, volem que aquesta jornada esdevingui una plataforma per a la posada en comú d'iniciatives, projectes i reflexions.

PROGRAMACIÓ

Divendres, 7 d'octubre de 2010

De 10 a 11h

Benvinguda i lliurament de documentació

Inauguració de la jornada a càrrec de:
Josep Vendrell, secretari general del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació
Joan Valldaura, paer en cap de Cervera

D'11 a 12 h

La Maternitat d'Elna,
a càrrec de *Nicolau Garcia, alcalde d'Elna.*

De 12 a 12.30 h

Pausa-cafè

De 12.30 a 13.30 h

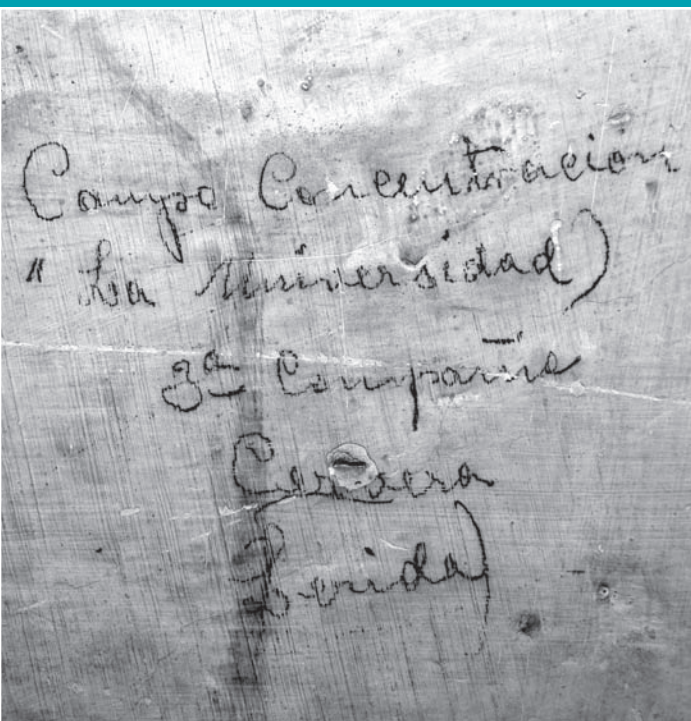
Guerres, derrotes, dictadures i resistències: representacions i usos de la història immediata a partir de la conservació i recuperació patrimonials,
a càrrec de *Jordi Font, director del Museu Memorial de l'Exili.*

De 13.30 a 14.30 h

Espais de dol, a càrrec de *Conxita Mir, professora d'Història Contemporània de la Universitat de Lleida.*

De 14.30 a 16.30 h

Pausa- dinar

De 16.30 a 18 h

Taula rodona (30' per intervenció):

Espais de memòria al territori:

La Xarxa d'Espais de la Memòria.

Pirineus, territori de memòria, a càrrec de *Josep Calvet, historiador i tècnic de Memorial Democràtic.*

Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de

l'Ebre, a càrrec de *Toni Vidal, historiador i tècnic de Memorial Democràtic.*

Espais de memòria a la Segarra,

a càrrec de *Jordi Oliva, historiador.*

Modera: *Carme Bergés,*
directora del Museu Comarcal de Cervera

De 18 a 18.30 h

Debat i conclusions

La Maternitat d'Elna

Nicolau Garcia, alcalde d'Elna

Senyores, senyors, estimats amics.

Provaré breument de fer-vos descobrir i entendre el que es va passar del desembre de 1939 a la primavera del 1944 a la Maternitat Suïssa d'Elna instal·lada en el Castell d'en Bardou d'Elna i perquè, tant el lloc com la història que s'hi ha escrit fan part no tan sols del patrimoni de la ciutat que dirigeixo amb gran honor, sinó també de la humanitat sencera.

En resum, el perquè i com Elna va decidir invertir part del seu pressupost cap a la Maternitat per no arriscar-se a perdre aquest patrimoni.

El meu avi i part de la meva família han conegut l'exili, els camps del sud de França, en particular el d'Argelers de la Marena, i fins i tot si cap dels meus familiars no hagi nascut en aquest lloc tan colpidor, aquesta història és també la meva.

És per això segurament que avui igual que molts altres, em considero il·liberenc, català, espanyol, francès, ciutadà del món.

Malgrat tot, ho he de dir, la meva història personal no va influenciar l'opció presa per la vila de comprar la Maternitat el 2005 per tal de realitzar-hi un projecte ambiciós.

No és tracta de revenja, ni de represàlia amb el passat ni d'esperit partisà, és la formidable abnegació d'Elisabeth Eidenbenz i dels altres benèvolos que ens va animar, a tots: tant al consistori com a mi mateix. Quina lliçó exemplar proporciona a les noves generacions aquest indret juntament amb els esdeveniments que hi van passar.

En temps insegurs per la democràcia on es nota el retorn de tota mena d'injustícies, quan a França per exemple altres desheretats de la terra estan perseguits i exclosos; posseir un patrimoni memorial no és inútil, llocs de concordança i de referència, que permeten d'aprendre que sempre serà possible resistir a la tirania malgrat l'adversitat.

La nostra voluntat va ser de recuperar integralment aquest patrimoni: les parets de més d'un segle com els valors que se'n desprenen. De fet, pensem que el món no es pot concebre sense marques històriques, físiques, ni memòria, cultura, ideals, humanisme, solidaritat ni fraternitat.

Aquests valors són essencials al desenvolupament de la Humanitat, al seu camí per accedir a la pau i la felicitat dels éssers humans que la componen perquè llur vida no es pot resumir en la recerca del menjar i del diner.

Per tal d'evitar altres períodes foscos, altres col·laboracions o idees esquifides, tancament sobre

si mateix, racisme, exclusió... que aixafarien els ideals universals de la Revolució francesa, «la recuperació» d'històries com aquesta és imprescindible.

Elna és la més antiga vila habitada de la Catalunya del Nord, això explica la riquesa del patrimoni que va heretar essent durant un període remot la capital; muralles, claustre, catedral, museu, la ciutat és la qui gestiona totalment aquest patrimoni juntament amb l'Estat que cada cop més es desengatja.

Llavors la Maternitat i la totalitat del patrimoni que forma vé a enriquir aquest patrimoni? Però nostra ciutat vol compartir aquesta riquesa amb el més gran nombre de persones, no vol transformar-lo en un objecte de propaganda que recolzi no sé quina ambició. No! Volem que el nostre projecte sigui tan universal com les vint-i-dues nacionalitats de nens que hi van néixer.

El revers de la medalla dels Justos amb la qual Elisabeth va ser guardonada «in situ» porta una frase del Talmuth «Qui salva una vida salva la Humanitat sencera». A Elna Elisabeth va salvar més de 600 (sis-centes) vides, imagineu quantes Humanitats això representa?!

«Mi país se llama 'Esperanza'» va declarar un nen de la Maternitat. «La meva mare em va donar la vida i Elisabeth Eidenbenz em va donar confiança en el gènere humà» va escriure Sergi Barba, que també va néixer a Elna.

Al contrari de molts altres llocs, en el nostre castell, cap ramell, cap commemoració de les massacres, cap plor pels morts. Aquí celebrem la vida i les llàgrimes són de felicitat.

A Elna, Elisabeth Eidenbenz va organitzar la resposta més adequada envers els tirans i la tirania: fer néixer i salvar generacions de resistents.

La nostra Maternitat podria anomenar-se Esperança, testimonia la confiança que s'ha de tenir en l'Home sense mai desesperar d'ell.

Això demostra que en qualsevol circumstància podem resistir, dir no a l'indicible, permetre que continuï la vida, encara que la situació sembli desesperada.

Aquí tenim un dels patrimonis més remarcable, volem recuperar-lo i transmetre'l.

Al segle passat tan turmentat, algunes llums van permetre a la Humanitat de no perdre el camí del progrés malgrat les tenebres en les quals es va rebotar. La «Señorita Isabel» fou una d'aquestes llums.

Si heu tingut la sort de llegir el llibre magnífic d'en Tristan Castanier, traduït al català, és l'únic avui que té segons mi un real contingut històric i això no signifca que els altres no en tinguin. Si l'heu llegit, ja sabeu tot sobre la Maternitat Suïssa d'Elna, aquest llibre és el re-

sultat de l'estudi i de l'anàlisi dels informes regulars fets per l'Elisabeth Eidenbenz sobre la vida quotidiana a la Maternitat. Cal afegir a aquests informes la correspondència de l'Elisabeth, els testimoniatges dels diferents protagonistes d'aquest període i alguns documents més que han permès a aquest jove estudiant historiador de proporcionar aquest treball interessant.

Aquí a Catalunya ja en sabem molt respecte a aquesta història de la Maternitat, llavors què dir de la Maternitat que no sabeu?

Sinó que en el que anomenaria la xarxa o el teixit de la memòria de la qual hem de ser els passadors i no únicament els conservadors, és essencial recuperar no tan sols les parets de la Maternitat sinó també la seva història i els arxius que la concerneixen.

La novel·lista Fred Vargas va escriure "la història no és feta per tranquil·litzar l'home sinó per alertar-lo".

Fins ara els governs i més encara els parlaments, encara que no en siguin l'emanació exacta, representen els pobles, tenen doncs un importantíssim paper per assumir en el marc de la transmissió de la memòria i de la conservació del patrimoni.

En col·laboració amb les associacions de ciutadans, les col·lectivitats nacionals tenen la responsabilitat de donar tots els recursos per recuperar els arxius sinó també els espais de memòria amb l'objectiu de permetre a les joves generacions de conèixer la història i fer-se'n una opinió.

Aquesta voluntat política és dèbil a França, sinó com entendre que la Maternitat Suïssa d'Elna o el Camp de Ribesaltes siguin de l'única responsabilitat de les col·lectivitats locals de les quals depenen? I si Ribesaltes s'hagués ubicat en una comarca més pobre? Hagués estat legítim deixar els elegits endeutar-se sense cap remei o bé deixar aquests espais a les mans d'organismes privats? Igualment, és just i raonable deixar el batlle o el President del Consell General sols jutges de l'esdevenir dels espais com aquests i arriscar-se que en funció de les conviccions o motivacions dels elegits, un espai de memòria sigui conegut, recuperat, rehabilitat o ni més ni menys ignorat?

Les nostres societats, la gent que hi viuen, els nostres joves, necessiten conèixer la seva història, la dels seus avantpassats, de la seva terra, per poder gaudir de la seva existència en qualsevol lloc on s'estaran. Si la recuperació del patrimoni no serveix aquesta causa, quina seria la seva finalitat?

Països com França on col·laboracions i guerres colonials van fer estralls, com Espanya amb la guerra civil, el franquisme i les seves execucions sumàries, els seus assassins... necessiten encarar-se al seu passat.

Tinc consciència del perill que pot representar aquesta proposta, però hem d'imaginar organismes públics de la memòria i del patrimoni.

Aquests darrers hauran de funcionar sota la responsabilitat dels parlaments, dels poders públics, dels cien-

tífics, de les associacions que militen portant aquest tema i de les associacions de ciutadans. S'hauran de preveure finançaments i repartir-los de manera equitativa segons l'interès i el contingut del projecte, amb el suport d'una alta autoritat nacional pluralista en tots els aspectes.

Si les entitats estatals no es cuiden i no es responsabilitzen d'aquest dossier delicat de la recuperació i de la transmissió del patrimoni de memòria històrica com arquitectural, els grans guanyadors seran la competència, l'especulació, la mercantilització, la recerca d'enriquiment personal o col·lectiu.

La memòria no pertany a ningú, és de tots, no pot ni ha d'esdevenir una mercaderia perquè tothom veu totes les dificultats encontrades i els retards que acumulen un gran nombre de projectes.

En conclusió, voldria resumir breument el nostre projecte relacionat amb l'edifici i la història que s'hi va desenvolupar que fa part del patrimoni immobiliari i mobiliari històric.

Aquest palauet va ser edificat al principi del segle vint, segurament segons els plànols d'un arquitecte danès que va treballar molt per a la burgesia de Perpinyà, i en particular la família Bardou. Construït amb materials de qualitat inferior respecte als altres edificis de la família, la Maternitat ha patit molt de l'abandó i del temps.

La família Bardou desertant-lo ràpidament, la multitud de drames familiars provocarà la venda del castell, una família de pagesos d'Elna el comprarà per les terres que el rodejaven sense ocupar-lo.

El 1939 Elisabeth ja va invertir 30 000 francs suïssos per restaurar-lo, particularment la xarxa elèctrica i l'hivernacle a dalt del teulat esfondrat. Serà només ocupat pels nens de la maternitat entre 1939 i 1944 com si els hagués esperat.

El 1944, les tropes alemanes hi posaran durant unes quantes setmanes la «Kommandatur» i després una brigada de guerrillers espanyols implicats en la resistència francesa hi faran una petita estada.

Tancat des de més o menys 50 anys l'edifici va patir molt i el 1998 estava a punt d'esfondrar-se del tot. Sortosament, la família Charpentier va comprar-lo, sense conèixer la història i el rehabilitaran per fer-hi la seva residència familiar. Malauradament no s'ha pogut salvar una ala del Castell. El treball de Francesc Charpentier, l'encontre amb Guy Eckstein, fill jueu de la Maternitat amb l'Elisabeth el 1993 i la meua elecció com a batlle d'Elna el 2001 van permetre de donar novament una vida a aquesta història i a aquest patrimoni immobiliari. Sense cap recolzament de ningú, excepte la Generalitat i el finançament de la primera exposició, fer la despesa d'un milió d'euros per una petita vila com la nostra va suposar una batalla política. S'ha calgut convèncer part de la majoria municipal, sobretot els socialistes, de cara als ciutadans es va haver d'argumentar sobre l'interès

d'aquesta recuperació patrimonial, tant de l'edifici com de la seva història.

S'ha calgut combatre la dreta que ha portat una campanya acarnissada contra aquest projecte. Segurament, l'heretatge col·laboracionista i reaccionari d'una part de la dreta il·liberanca ha estat a l'origen d'aquesta campanya de denigració i d'odi que per uns quants continua encara avui. Des de l'adquisició el 2005, són els propis recursos de la vila que fan funcionar aquest espai.

Afortunadament, el suport majoritari de la població il·liberanca, el nombre de visitants -14.000 l'any passat- dels quals la majoria provenen de Catalunya i la subscripció pública que s'acosta als 250.000€, ens ha permès tirar endavant.

Però avui estem obligats a passar a una etapa superior per la transformació i l'endegament de l'espai i tornem novament a necessitar ajuda.

Normes de seguretat, acolliment del públic, de les persones grans o discapacitades, obres per renovar l'edifici mateix i impedir la seva degradació, endegaments de l'espai de memòria i de recepció.

Moltes grans personalitats coneixen i de vegades han vingut a la Maternitat, les hem fetes ambaixadores d'aquest lloc i del projecte. Serà per nosaltres un argument per obtenir la classificació de la Maternitat a l'arxiu francès del patrimoni i al del patrimoni mundial de la humanitat atorgat per la UNESCO, més pel fet de la història que no pas de l'edifici ell mateix que com us ho he comentat abans ha patit molt i s'ha hagut de modificar per salvaguardar-lo.

Efectivament, si les parets són una part íntegra del patrimoni immobiliari de la nostra ciutat i del nostre país, la història ella mateixa, fa part del patrimoni intel·lectual, històric, cultural, humanitari, tinc ganes de dir «mobiliari» d'Elna i de la humanitat.

La idea nostra respecte al projecte és de concretar que la Maternitat sigui un espai de memòria adossada a un espai d'acció en el mateix esperit que el que va animar Elisabeth.

Volem que la Maternitat constitueixi una veritable sentinella que alerti les poblacions i particularment els més joves sobre els perills que amenacen la llibertat i la democràcia i a més que vigili els dimonis del passat perquè no puguin tornar a turmentar-nos.

Arran la planta a nivell del jardí, un eixamplament adaptat a l'ala desapareguda donarà tota la seva dimensió a un espai de memòria amb l'exposició perma-

nent de les 800 fotos que Elisabeth va legar al municipi i d'altres exposicions itinerants.

Aquest aspecte del projecte permetrà de desenvolupar la part de memòria, de documentació i de recerca proposant a tots els estudiants un espai de treball i de reflexió.

Voldríem també que la presència de la Maternitat sobre el seu territori permeti a la nostra vila d'acollir novament nadons acompanyats de la seva mare que viuen avui dia situacions similars a les que van viure les mares i els nens del 1939 al 1944. L'objectiu és oferir estades curtes de restabliment i com que no podem tornar a fer néixer més nens a la Maternitat al menys voldríem fer-los tornar a néixer de situacions molt difícils.

En fi, volem aprofitar aquesta presència de la Maternitat per crear un espai de conferències i col·loquis internacionals, nacionals i locals. En aquest tema, «Les cites de l'Humanitari» que ja hem posat en marxa juguen un paper capdavanter.

Desitgem a més aprofitar de la Maternitat per posarla en «xarxa» amb els altres nous equipaments municipals presents per crear, en col·laboració amb ONGés, un centre de formació pels joves que s'orientaran en oficis en el camp de l'humanitari.

Per tal de concretar aquest projecte magnífic, necessitem un recolzament popular, científic, financer, polític que podrem federar. Amb la participació de l'associació DAME (Descendents i Amics de la Maternitat d'Elna) que fa un treball remarcable i de totes les bones voluntats ho aconseguirem.

Senyores i senyors, amb la Maternitat Suïssa d'Elna tenim un projecte de recuperació d'un patrimoni que tant al nivell de la pedra com de la història, s'hagués pogut perdre. Quants altres es van esgarriar en el món sencer, fins ara ens ha calgut mobilitzar esforços enormes individuals i col·lectius per evitar el pitjor.

Però copsem que sense polítiques públiques que sostenen mobilitzacions i accions ciutadanes no podrem fer més ni pitjor, que altres espais com aquest es quedaran en l'oblit.

Crec que seria un perjudici greu i vergonyós respecte a tots els protagonistes d'aquestes històries, però, més enllà, un perjudici per la humanitat sencera que necessita aquest patrimoni i aquesta memòria per saber d'on vé i definir millor on ha d'anar. Perquè com ho deia Berthold Brecht «una nació que ignora el seu passat està condemnada en repetir-lo».

La topografia memorial de l'exili: el Museu Memorial de l'Exili (MUME) i el seu expandiment en el territori¹

Jordi Font Agulló, Director del MUME

Quan em van convidar des del Museu Comarcal de Cervera, se'm va encomanar que fes una intervenció que tingués un caire teòric entorn del que significa la recuperació del patrimoni vinculat a la història immediata i, concretament, relacionada amb fets traumàtics com una guerra, una dictadura i tot el que implica quant a víctimes, resistents, etc... La veritat és que em vaig animar i vaig posar un títol a la intervenció (*Guerres, derrotes, dictadures i resistències: representacions i usos de la història immediata a partir de la conservació i recuperació patrimonials*) que, em sembla que, fruit d'un mal càlcul, volia abastar massa coses i, per tant, sense deixar de banda aquests conceptes que contenia el títol, em centraré, en el text que segueix a continuació, fonamentalment en els dubtes i problemes -associats a les formes de representació i senyalització- que sorgeixen quan ens aproximem a l'exili republicà tenint en compte el rastre, els vestigis, que romanen al territori que envolta o que és proper al Museu Memorial de l'Exili. També tindrè en compte elements comparatius amb altres realitats històriques recents europees. Al cap i a la fi parlaré, tenint com a eix del discurs l'exemple l'exili republicà, de la incorporació d'això que se'n diu la memòria democràtica a la categoria de patrimoni. L'evolució històrica, els canvis socioculturals i la reactivació de moviments socials i cívics que clamen pel reconeixement de les lluites a favor de les llibertats en el nostre passat recent han comportat, ja des de la fi dels anys 90, l'aparició i ampliació del que es considera patrimoni, sobretot perquè aquest llegat del combat per la democràcia ha passat a formar part dels discursos públics sobre el passat. Vull dir que han sortit més enllà de l'acadèmia i que tenen un contingut social i una significació eticopolítica.

Evidentment, totes aquestes noves significacions no es recollien de manera explícita en la LLEI 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català. Tot i això, les definicions generals de patrimoni que figuren en la llei -com es pot veure en el fragment que es reproduïx-, si les apliquen a una concepció més expandida de patrimoni, veiem que no exclouen en cap cas, ni són incompatibles, amb la resignificació d'aquest llegat més recent -segurament més sensible a la controvèrsia en molts casos política-, però que dóna sentit i coixí al

nostre present democràtic.

(DOGC núm. 1807, d'11.10.1993)

El patrimoni cultural és un dels testimonis fonamentals de la trajectòria històrica i d'identitat d'una col·lectivitat nacional. Els béns que l'integren constitueixen una herència insubstituïble, que cal transmetre en les millors condicions a les generacions futures. La protecció, la conservació, l'acreixement, la investigació i la difusió del coneixement del patrimoni cultural és una de les obligacions fonamentals que tenen els poders públics.

-2 El patrimoni cultural català és integrat per tots els béns mobles o immobles relacionats amb la història i la cultura de Catalunya que per llur valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paleontològic, etnològic, documental, bibliogràfic, científic o tècnic mereixen una protecció i una defensa especials, de manera que puguin ésser gaudits pels ciutadans i puguin ésser transmesos en les millors condicions a les generacions futures.

-3 També fan part del patrimoni cultural català els béns immaterials integrants de la cultura popular i tradicional i les particularitats lingüístiques, d'acord amb la Llei 2/1993, del 5 de març, de foment i protecció de la cultura popular i tradicional i de l'associacionisme cultural.

Per tant, malgrat el caràcter culturalment neutre de la llei, totes aquestes qüestions del passat recent que ens interessin, que estan vinculades a la difícil construcció de la democràcia, poden ser incloses -i ho han de ser- en el corpus patrimonial d'un país. A la Guerra Civil, a la postguerra, a la resistència antifranquista hi podem associar béns mobles i immobles i també béns immaterials, pensem, per exemple, en la mateixa memòria dels testimonis. És obvi que el patrimoni proporciona a les societats referents concrets de memòria. De totes maneres, sempre és més fàcil posar-se d'acord quan es decideix que és o no és patrimoni en el moment que la mirada només es fixa amb el passat, i sobretot quan es tracta d'un passat remot (èpoques grecoromana, medieval...). Per contra, quan el passat és més proper (per exemple, en el nostre cas, tot allò relacionat amb la història immediata: Guerra Civil

¹ Aquest text és un fragment d'un article més extens de nom "Els camins de l'exili i la preservació de la seva memòria en el present: l'exemple del Museu Memorial de l'Exili", dins el llibre en preparació: Pelai Pagès (dir), *L'exili de 1939, una diàspora històrica*, València, PUV (publicació prevista per a l'estiu de 2011).

Mapa dels llocs senyalitzats en el projecte "Retirada i camins de l'exili a l'Alt Empordà"

i franquisme, resulta més difícil arribar a un acord sobre el que és o no patrimoni, sobretot perquè s'entra de ple en aspectes socials o en el mateix debat polític actual.

En general, podríem afirmar, que en les darreres tres dècades hi ha hagut una demanda dirigida a considerar que el patrimoni anés més enllà de la qüestió merament monumental i que també incorporés les obres i vestigis de la cultura popular. Això no vol dir que quan es produeix el reconeixement no es caigui en tòpics o que es tendeixi a patrimonialitzar-ho tot de manera injustificada i poc rigorosa. Això pot succeir també quan es treballa en el camp de la "memòria històrica". Es tracta de material sensible, i no està exempt de riscos i banalitzacions. A escala general, a vegades l'obsessió patrimonialista comporta la mort de la normalitat quotidiana d'algunes ciutats o de parts d'algunes ciutats. Venècia és un clar exemple de ciutat-museu immutable al servei de la mirada del turista poc exigent. Això passa amb molts barris històrics que esdevenen una mena de decorats en excés pessebristes. Com és sabut, el més complex i difícil és trobar un equilibri entre l'explotació turística del patrimoni d'un determinat barri o àrea d'una ciutat i el manteniment de les formes de vida que havien constituït i havien forjat aquest patrimoni en aquestes àrees tan carregades d'història.

A continuació s'introduirà un petit assaig especulatiu sobre el MUME i la seva relació amb la museïtzació en el seu entorn d'episodis que conformen la nostra història recent i, en concret, l'exili republicà. Aquesta

temptativa s'intentarà portar a terme a mesura que es fa un recorregut al-lusiu a la intervenció i senyalització del que etiquetarem com paisatges i llocs de la memòria democràtica, en concret, quan es faci referència a l'expandiment del MUME en el territori i al projecte "Retirada i camins de l'exili de l'Alt Empordà". És a dir, es farà una anàlisi –amb la inclusió d'elements comparatius– de les formes que pot adoptar la posada en valor d'aquests paratges i camins que, a prop del MUME, constitueixen un autèntic territori d'història conformat per tots aquells esdeveniments. Ras i curt, es provarà de fer palès que hi ha la possibilitat de refer, amb rigor històric i fugint d'algunes maneres banals que abunden en algunes museïtzacions realitzades a l'aire lliure, una geografia física i sentimental del gran èxode republicà, que s'erigeixi com un patrimoni imprescindible de la memòria democràtica. D'una manera similar a altres experiències europees², es tracta de treballar des de la idea de territori i de la creació d'una xarxa difosa que possibiliti convidar els ciutadans a una reapropiació crítica del passat, al marge, d'una banda, de qualsevol *vulgata* simplificadora i presonera de suposats bons sentiments compassionals i, de l'altra, de la obsessió per l'espectacularitat.

El MUME³ es troba –de fet ho és per a ell mateix– en un lloc de memòria paradigmàtic com és la zona que, amb la finalitat de superar físicament i conceptual la separació interestatal marcada des del segle XVII per les monarquies francesa i espanyola, se sol anomenar com espai català transfronterer. Sens dubte, La Jon-

² Ersilia Alessandrone Perona, "La présentation de la Résistance et de la Déportation en Italie: mémoires, opinion, politique à la fin du XXe siècle", a Jean-Yves Bousier (dir.) *Musées de guerre et mémoriaux*, Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2005, pp. 113-123.

quera-El Portús, al bell mig d'aquesta àrea, estan travessats per esdeveniments històrics de gran rellevància, entre els quals hi destaca l'exili republicà del febrer de 1939 derivat de la Guerra Civil espanyola. La ubicació, des del 2008, del MUME a La Jonquera respon en gran mesura a aquest condicionant. Per consegüent, el MUME té un protagonisme preferent en la definició i disseny del que podríem anomenar "paisatges i llocs de la memòria democràtica". Això ens condueix a pensar sobre la significació de l'expandiment del MUME en el territori més immediat (el projecte endegat pel MUME i el Memorial Democràtic "Retirada i camins de l'exili"), cosa que comportarà el desenvolupament d'algunes idees i reflexions en el decurs d'aquesta intervenció.

¿Perquè hem de parlar del paisatge si el que volem és divulgar un capítol històric del nostre passat recent com és l'exili i, fonamentalment, el gran èxode republicà que s'inicià el febrer de 1939? Evidentment, si ens referim a qüestions relacionades amb una suposada expansió del museu, del MUME, a través del territori més proper, si fent esment a camins o rutes, és innegable que estem actuant en un marc paisatgístic físic i, alhora, també en un marc paisatgístic on hi perviu allò més espiritual o intangible. Pel que fa a l'exili republicà, pot semblar estrany parlar d'espiritualitat. Per tant, cal aclarir que s'empra el mot espiritualitat d'una manera simbòlica amb la fi de referir-se a un conjunt de percepcions que vénen determinades per les petjades, tant físiques com immaterials, que deixa la història col·lectiva dels homes i les dones en un territori. El geògraf francès, Augustin Berque⁴, assenyala en aquest sentit que el paisatge concerneix a "allò visible, però també a allò invisible. A allò natural, però també a allò espiritual".

Com és obvi, els paisatges són sempre la plasmació d'un llegat conformat pel pas del temps —és a dir, la (H)istòria—, però a vegades la història es manifesta en l'entorn a través d'esdeveniments excepcionals que deixen una empremta física i, també, immaterial inesborrables. La força de la memòria d'aquests esdeveniments es respira en l'ambient. Un exemple ben patent el tenim en els monuments als morts a França a causa de la Gran Guerra de 1914-18 que amb tant

encert ha analitzat Annette Becker⁵. Aquesta historiadora ha escrit sobre les marques de la història que guarden els escenaris rurals en zones de la Picardia o de l'Illa de França. Els vestigis militars de les grans batalles, els enormes cementiris dels soldats caiguts, els monuments commemoratius, tot plegat confereix un paisatge dins el paisatge purament físic. Es tracta d'un paisatge històric-memorial d'un valor incalculable que esdevé un testimoniatge ineludible. En el cas concret de la Primera Guerra Mundial, l'impacte dels esdeveniments sobre els que havien aconseguit sobreviure fou tan gran que ben aviat, poc després de la Pau de Versalles, va encetar-se l'obra commemorativa, sovint també enfocada a subratllar els valors militaristes i el sacrifici per la pàtria. Amb el pas del segle XX, la Gran Guerra ha passat a simbolitzar, tal com afirmen historiadors com Antoine Prost i Jay Winter⁶, el caràcter catastròfic del segle passat i el seu record encarna sobretot la crida al foment de la concòrdia i la pau entre els vells enemics europeus. Després del primer conflicte mundial, veritablement, es va inaugurar un paisatgisme commemoratiu que va portar associat l'auge d'un continuat pelegrinatge envers els emplaçaments de les grans batalles. Més endavant, a partir de la dècada dels seixanta i gradualment, per mitjà de les successives museïtzacions, s'ha consolidat un vertader turisme memorial lligat a la Gran Guerra, al qual s'han afegit amb igual de protagonisme tots els episodis vinculats amb l'altra gran conflagració, la Segona Guerra Mundial, re-

Detall de la façana del MUME a La Jonquera

3 El MUME es va obrir el mes de febrer de 2008. A mena de resum de les seves atribucions i funcions, d'acord amb el text que encapçala el directori que rep els visitants en les seves instal·lacions, es pot definir de la següent manera: el Museu Memorial de l'Exili (MUME) és un espai per a la memòria, la història i la reflexió crítica. És un centre d'interpretació que recorda els exilis provocats per la Guerra Civil d'Espanya i de Catalunya. Sobretot l'exili dels vençuts en aquella contesa indissolublement lligada amb l'Europa de l'ascens dels totalitarismes i que fou el preludi de la Segona Guerra Mundial. Molts dels homes i dones exiliats el 1939 van continuar lluitant per la llibertat des de les files de la resistència francesa i també des d'altres fronts de guerra de l'Europa ocupada pel feixisme, però un quants milers van ser enviats als camps de concentració nazis en un viatge que, per a la majoria, va ser només d'anada. D'altres van retornar, de grat o per força, a l'Espanya de Franco on van patir persecució, presó, mort i, tots ells, la tortura del silenci imposat, de l'exili interior. Una gran part va haver de buscar asil a milers de quilòmetres, en terres europees, americanes o africanes.

Situat al mateix pas fronterer per on van fugir la major part dels exiliats, el MUME compagina les funcions museístiques, a través de les exposicions permanent i temporals, amb les de recerca històrica i de difusió pedagògica. Sempre amb una mirada ampla que vincula el passat amb el present, perquè els conflictes que provoquen exilis han estat una constant en la història del segle XX i segueixen essent-ho fins al dia d'avui.

4 Augustin Berque, *El pensamiento paisajero*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2009.

5 Annette Becker, *Les monuments aux morts. Mémoire de la Grande Guerre*, París: Éditions Errance, 1988.

6 Antoine Prost, Jay Winter, *Penser la Grande Guerre*, París: Éditions du Seuil, 2004.

lacionada amb l'ascens dels totalitarismes i el terrible capítol dels camps d'extermini nazis, amb el genocidi del poble jueu com a element més emblemàtic. A més, després de 1989 amb la caiguda del Mur de Berlín i la desfeta posterior de la Unió Soviètica, ja no es pot deixar en cap calaix de la història el despropòsit que va suposar el sistema concentracionari de signe stalinista.

¿Què ha passat i què passa en el nostre escenari català? És a dir, amb la Guerra Civil i les seves seqüeles i, en el cas que ens ocupa, l'exili republicà. No cal insistir-hi, però dient-ho breument, es pot afirmar que la dictadura franquista va fer tot el que va tenir a les seves mans per eliminar la memòria de l'etapa republicana i, naturalment, també tots aquells relats que evocaven accions i esdeveniments protagonitzats per qui ells consideraven els seus enemics. Si no podien esborrar-ho completament, s'impulsava el descàndid absolut del considerat opositor. De fet, la dictadura franquista va desenvolupar una política pública de memòria molt potent que, amb el pas del temps, es va anar dissimulant per motius, amb freqüència, relacionats amb el context polític internacional. En tot cas, entremig del pas de l'eufòria feixista inicial i d'una suposada adaptació positiva a la modernització dels anys seixanta, el règim de Franco va aconseguir esvaïr o silenciar el record dels anys republicans i de les lluites per la llibertat. L'ombra del franquisme sociològic va ser molt allargada i es va projectar durant l'etapa de la transició a la democràcia i molt més enllà, fins gairebé als nostres dies. Naturalment, això no significa que no existís una memòria dels vençuts a la Guerra Civil, però sempre va ser sostinguda per una minoria, àmplia si es vol, però al cap i a la fi una minoria integrada per una part de l'exili (també a l'interior per aquells que restaren sotmesos al silenci) i les noves franges de població polititzades en un sentiment antifranquista —joves universitaris i obrers dels grans nuclis industrials, principalment a partir dels anys seixanta—.

Amb aquesta mínima comparativa, s'ha volgut donar a entendre que, malgrat les mancances discursives i, per tant, la lenta adaptació a uns objectius clarament democràtics i fomentadors de valors vinculats al conreu de la pau i la no-violència i allò que en podríem denominar el ser ciutadans amb capacitat crítica, els nostres veïns europeus fa anys que treballen sobre un substrat sòlid en el terreny de la conservació i la restitució de la memòria del passat recent. Els condicionants polítics de l'Estat espanyol han estat els que han estat i, per consegüent, tenim molt per aprendre dels nostres veïns, especialment de França i Alemanya. En definitiva, ¿podem restituir la memòria democràtica del nos-

tre passat? ¿Quins mitjans tenim i poden ser vàlids per transmetre tot aquest llegat al conjunt de la societat? Anem a veure-ho tot seguit en un subapartat d'aquesta exposició que el podríem denominar com: "A la recerca de paisatges i llocs de la memòria democràtica. El cas de l'exili republicà"

Sobre la magnitud de l'exili republicà, hi ha pocs dubtes, però, encara que sigui succintament, no es pot deixar d'insistir en el caire de desastre humanitari que va tenir l'exili i, sobretot, la fractura a tots nivells que va suposar. No es pot obviar, en aquest sentit, l'estatut híbrid dels llocs d'acolliment a França, si és que es poden anomenar així. L'historiador Enzo Traverso⁷ ens parla d'aquesta ambivalència que situava els recintes francesos entre el socors humanitari (fruit de la demanda anti-feixista) i els camps de concentració (espais de no-dret) fruit de la desconfiança del govern francès de l'època, compromès amb la política de no-intervenció i poruc davant el fantasma de la revolució social. El gran èxode de 1939, doncs, comportà un tall social i polític en el conjunt de l'Estat espanyol sense precedents que va implicar l'anihilació del passat immediat que encarnava la democràcia legalment constituïda. Per tant, transcorreguts tots aquests anys de nova legalitat democràtica, després de la segona restauració de la monarquia parlamentària, resulta una tasca urgent (i ingent) recuperar les traces i petjades d'aquell període que és la base del nostre present democràtic. Això significa erigir unes autèntiques polítiques públiques de memòria democràtica (al marge de partidismes) que suposin la revitalització i assumpció de llocs i paisatges que tinguin una vocació altament pedagògica sobre el nostre passat, que obrin camí a una bona educació cívica i a la conscienciació democràtica. El Museu Memorial de l'Exili, en aquest sentit, en vol ser una viva mostra. Però, ¿n'hi ha prou amb la creació de recintes i equipaments tancats que aglutinin en el seu interior un discurs expositiu que connecti el nostre present amb el passat partint sempre d'una base científica contrastada? Es tracta, sens dubte, d'un factor molt positiu, però, segurament, també convindria fer visible aquest passat que conté les bases democràtiques de la nostra època fora dels murs del museu o centre de torn; és a dir en els carrers, en les places, en el camp, en els camins de muntanya per esmentar-ne tan sols algunes possibilitats.

El moment memorial que vivim ens ho demana. Per això, hem de rastrejar el nostre entorn per arribar a restituir un paisatge, tant físic com intangible (més empíric) de la nostra memòria democràtica. I començar per l'exili republicà no és ni molt menys un mal inici. La qüestió és com ho fem i com ens escapolim de les amenaces

⁷ Nota presa a la conferència inaugural realitzada per Enzo Traverso al congrés Europa 1939. L'any de les catàstrofes, Barcelona: CCCB, 22 d'abril de 2009.

Interior del MUME. Sala "La diàspora"

que ens assetgen en l'època en què vivim. Amenaces que tenen a veure amb la intensa comercialització de bona part de les parcel·les de les nostres vides regides per la recerca del benefici. I sovint, com han remarcat alguns estudiosos⁸, la consecució del benefici sol anar associat al foment de l'emotivitat i el sentimentalisme (quelcom altrament importat dels formats televisius tan en boga). En fi, Noam Chomsky ja ho va dir, el que compte és el benefici. A més, és cada dia més obvi que els canvis en el nostre entorn són tan ràpids que perdem capacitat de llegibilitat a causa de l'emergència de nous espais urbans i la preeminència d'una urbanització difusa i dispersa. ¿Els vestigis del passat poden subsistir enmig d'aquests "paisatges fracturats" on hi prima l'estandardització, l'homogeneïtzació, l'artificialització, la tematització i sovint la banalització? El geògraf Joan Nogué⁹ els anomena territoris sense discurs i paisatges sense imaginar. A tot aquest procés, cal afegir-hi que en els darrers trenta anys l'àrea turística ha estat envaïda per part dels interessos corporatius de la indústria de l'entreteniment.

Hem arribat força tard al terreny de les polítiques públiques de la memòria democràtica i, a més, en una època en què qualsevol activitat corre el perill de ser absorbida o diluïda en el gran magma mercantil. I aquesta afirmació, malauradament, no és una exageració. Dean Maccannell, autor d'un assaig clàssic anomenat *El turista*¹⁰, comenta que a finals de 1999, Disney es va expandir diversificant la seva activitat econòmica

en el camp de l'oci, fins i tot va intentar de convertir un cèlebre camp de batalla de la Guerra de Secessió americana en un parc temàtic, però va fracassar. Sembla que allà on un fet seriós i tràgic es vol convertir en entreteniment amb l'objectiu principal de disminuir el risc de pèrdues i guanyar diners, deixa de considerar-se "real" i "autèntic". De totes maneres, això no és un fet aïllat, per exemple a Casas Viejas¹¹ (província de Cadis), lloc on la república liberal espanyola el gener de 1933 va mostrar les seves limitacions progressistes i la seva virulència contra les classes subalternes per mitjà d'una acarnissada repressió contra els jornalers anarquistes revoltats, amb morts i judicis sumaríssims inclosos, l'any 2005 hi havia el projecte de construir un hotel temàtic inspirat en aquells fets tràgics. Afortunadament, no sembla haver progressat el projecte. En conseqüència, semblaria que el públic que s'interessa pel patrimoni memorial —o els fets relatius a la història més recent— demana rigor i seriositat. Com es pot suposar, el MUME també participa d'aquesta concepció ponderada respecte de la pedagogia i la transmissió de la memòria. En tot moment, la proposta que sostenim conté una actitud de rebuig, precisament, de la frivoltzació i de la venda a qualsevol preu del passat recent. Alguns agents que treballen en el camp del patrimoni històric parlen de convertir-lo en un producte que tingui present els vestigis materials, però sobretot que fomenti la potenciació del vessant experiencial¹². És a dir, reviure d'alguna manera l'experiència, els sentiments, les sensacions dels nostres avantpassats a fi de prendre consciència de la

⁸ Zygmunt Bauman, *Modernidad líquida*, Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 2002 i Pierre Bourdieu, *Sobre la televisió*, Barcelona: Edicions 62, 1997.

⁹ Joan Nogué, *Entre paisajes*, Barcelona: Àmbit, 2009.

¹⁰ Dean MacCannell, *El turista. Una nueva teoría de la clase ociosa*, Barcelona: Melusina, 2003.

¹¹ José Luis Gutiérrez Molina, "Memoria histórica y negocio: el hotel Libertaria de Casas Viejas (Cadiz)", *El Archipiélago*, núm. 68, 2005.

¹² Jordi Padró, "La interpretació del patrimoni i l'elaboració dels projectes de turisme cultural" a *Territori i paisatge-Natura i art*, Girona: Ajuntament de Girona i Universitat de Girona, 2002, pp. 107-111

rellevància del pes d'aquell passat sobre les nostres vides en el present. Es tracta, en principi, d'una proposta interessant, però conté moltes ambivalències i, per això, hi tornarem més endavant.

Retornant a la qüestió més crematística, sincerament, costa parlar en termes productivistes del passat. Les èpoques pretèrites en general —i això ens és lògicament més perceptible i sensible quan ens referim a les més recents— apleguen violència, mort, víctimes, botxins, però també lluitadors per millorar les condicions de vida de la humanitat, solidaritat, fraternitat, heroisme... Al cap i a la fi tot un conjunt de material sensible que no admet, o no hauria d'admetre cap tracte mercantil, ni banal. Amb això, no estem postulant la renúncia a una racionalització econòmica en la gestió dels recursos museístics, però l'objectiu últim no és la rendibilització —el benefici econòmic—, sinó la qualitat pedagògica tant en els continguts històrics transmesos com en la forma i els dispositius utilitzats com a recursos de comunicació i transmissió. Es tracta d'intentar de no decebre mai al visitant i de poder donar resposta a la seva singularitat, ja sigui d'edat, ja sigui en relació a les matèries d'estudi que està cursant, etcètera. Per aquest motiu, és tan important tirar endavant un servei educatiu rigorós, flexible i amb una oferta diversa i adaptable. Evitar, doncs, amb contundència que aquests paisatges estructurats a partir dels llocs de memòria esdevinguin paisatges concebuts com un producte de consum més, amuntegat sobre altres paisatges en els catàlegs o en les pantalles de les agències de viatge, tal com ho descriu críticament l'antropòleg Marc Augé¹³. Al nostre entendre en els paisatges i llocs de la memòria democràtica ha de prevaler una relació amb l'usuari sustentada en la profunditat i el discerniment crític, lluny de la síndrome d'Stendhal tal com el mateix Marc Augé indica i que la considera molt característica del turista modern. En concret, significa que, tot i ser uns mers consumidors, sovint ens creiem uns viatgers únics, romàntics, com si fóssim els primers que trepitgem un lloc. Això ens condueix a la simulació, a la inexactitud, a l'autoengany.

Aquest model, per tant, no ens hauria d'interessar i, per això, cal recórrer a museïtzacions on la lectura del patrimoni no es limiti només a la descripció històrica o a la tipologia dels objectes, sinó que ha tenir en compte una lectura que atengui als seus significats i a la funció social del patrimoni. Al cap i a la fi, tal com ha remarcat Jordi Guixé¹⁴, cap de la xarxa d'"Espais de Memòria de Catalunya", tot citant el clàssic estudi de Pierre Nora, llocs de memòria ho són els monuments, els objectes,

els espais, els paisatges, els cants, les commemoracions... Els llocs de memòria (en particular de la nostra memòria democràtica) són físics i també intangibles i, en conseqüència, ens manquen uns instruments vàlids per concedir-los visibilitat i posar-los en valor. Sobre aquesta qüestió, encara que sigui en un altre nivell ens pot ser útil la reflexió que fa el professor de literatura i especialista en Primo Levi, Philippe Mesnard¹⁵. En concret, referint-se al ja vell debat de si és possible o no pensar i explicar la grandiositat de la tragèdia de la Shoah en el camp literari i artístic, comenta que hi ha diferents maneres de fer-ho i amb resultats ben diferents. Una seria la temptativa de reconstituir la realitat concentracionària a través de la semblança —és a dir, fonamentant-se en la tradició realista heretada del segle XIX—. La segona seria la que ell anomena configuració crítica i vindria a suggerir que representar fidelment la realitat no és necessari, ni suficient, sinó que cal incorporar reflexió i anàlisi, ja que el passat mai no pot ser transcrit ni reviscut del tot, creure-ho és una il·lusió o una simulació. La darrera és aquella que deriva d'allò que ell en diu l'escriptura pàtica, del grec *pathos* (allò concernent a l'ús de les emocions i els sentiments amb finalitats retòriques). Per tant, una forma d'expressió condicionada per la cerca de l'emoció. Per cert, molt vigent actualment i molt eficient des d'un punt de vista mediàtic, però poc capacitada per oferir unes claus interpretatives vàlides per comprendre el món del passat i del present. Si les seves reflexions les trasludem al nostre àmbit museístic, es pot apreciar que, en general, en el nostre projecte predomina això que Mesnard anomena la configuració crítica. És prioritza una forma d'aproximació reflexiva a la història i a la memòria que bandeja les presentacions pseudorealistes. A l'interior del MUME, els elements escenogràfics estan pensats per evocar, per simbolitzar i no pas per representar fidelment. De fet, en els museus d'història contemporània d'última generació, tal com assenyala Jean-Claude Duclos¹⁶, director del Museu de la Resistència a Grenoble, hi ha poca exigència d'objectes i sí molta confluència d'història i memòria. Cosa que comporta treballar en un camp més simbòlic l'enorme informació immaterial que s'hi aplega. I a l'exterior, ¿quina intervenció hem de fer, en això que anomenem el paisatge de la memòria de l'exili, si volem mantenir aquest esperit de configuració crítica que pensem que sí s'aconsegueix dins el museu?

En un llibre de títol *Museología Crítica*¹⁷, publicat l'any 2006 per Joan Santacana (arqueòleg) i Francesc

¹³ Marc Augé, *Por una antropología de la movilidad*, Barcelona: Gedisa, 2007.

¹⁴ Jordi Guixé, "Espacios, memoria y territorio, un memorial en red en Cataluña", dins de Ricard Vinyes (ed.), *El Estado y la memoria. Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*, Barcelona: RBA libros, 2009, pp. 569-608.

¹⁵ Philippe Mesnard, *Témoignage en résistance*, Paris: Éditions Stock, 2007.

¹⁶ Jean-Claude Duclos, "Histoire, mémoire, musées et mémoriaux, en France et à Grenoble en particulier", dins *I Col·loqui Memorial Democràtic: Politiques Publiques de Memòria*, Barcelona, 2007.

Marca del camí del Coll de Lli ("Retirada i camins de l'exili a l'Alt Empordà")

Xavier Hernández (catedràtic de Didàctica de les Ciències Socials), s'apuntava que a l'Estat espanyol no hi havia (almenys aleshores) centres d'interpretació ni museus dignes de tal nom sobre les vicissituds de la Guerra Civil; continuaven afirmant que no hi havia política per preservar restes arquitectòniques, vestigis arqueològics o paisatges, ni tan sols, deien, hi ha política per recuperar les restes dels combatents i els represaliats. Sens dubte, en aquell moment tenien raó i, actualment, tenen part de raó. A Catalunya, però, ja no tanta. Des de la creació de la llei del Memorial Democràtic d'octubre de 2007 s'ha avançat força en aquest terreny. Les inauguracions del MUME, del centre "115 dies" a Corbera d'Ebre sobre la gran batalla de 1938, de la presó de Sort que atén la qüestió relacionada amb el pas d'evadits pel Pirineu durant la Segona Guerra Mundial, de la senyalització de vestigis del Front del Segre, la recuperació de refugis antiaeris, de camps d'aviació, de búnquers, etc... són accions que representen globalment una gran progressió, encara que no sigui ni molt menys el final del trajecte. Ens manca encara una posada en valor d'espais civils de la II República i, òbviament, també del ric i divers moviment opositor al franquisme. Només així ens acostarem a la realització d'una veritable cartografia de la memòria democràtica del nostre país.

Amb el seu llibre, aquests dos especialistes aporten molts suggeriments a tenir en consideració en tot aquest àmbit que ells anomenen patrimonis emergents:

objectual, paisatgístic, tècnic i cultural, en general relacionats amb les guerres, i és pregunten si té o no sentit museïtzar les guerres. Malgrat les dificultats, ells creuen que sí que és necessari: parlar de la guerra, diuen, no és ser bel·licista. Amb això hi estariem d'acord i, a més, aporten exponents de museus militars reconvertis en museus civils que reflexionen sobre la guerra (Imperial War Museum per exemple) o centres oberts a principi dels anys noranta com l'Historial de la Grande Guerre de Péronne (batalla del Somme), o els centres renovats de la resistència de França i Itàlia on la guerra s'estudia des d'un punt de vista científic i plural, tenint molt en compte el sofriment dels soldats i la quotidianitat. En el grup de les guerres del segle XX també hi hauríem d'incloure els museus i centres dedicats als genocidis (la

Shoah principalment) i la repressió, i la mateixa museïtzació dels vestigis dels camps de concentració i centres d'internament —patrimoni, sens dubte, de gran valor èticotestimonial.

Pel que fa a la museïtzació a l'exterior, (*all aperto* en diuen els dos autors) els seus criteris s'acosten al model de l'arqueologia experimental, que és aquella metodologia arqueològica que fa palès el procés d'excavació, classificació, anàlisi, rèplica experimental d'edificis, ceràmica, teixits, etcètera, i que el mostra de forma amena i comprensible. Tanmateix, en el camp de la història del temps present, l'assumpció d'aquest criteri fàcilment pot transportar-nos cap a l'intent de reflectir de manera pseudorealista les experiències del passat com hem assenyalat abans i ens acaba conduint a la *living history* o *reenactment* (refer, restituir). I això vol dir omplir d'actors disfressats d'època els nostres escenaris i paisatges memorials. Ells mateixos, els dos autors del llibre, fan l'observació que el patrimoni militar llunyà no és massa problemàtic (vestir-se de grecs, de gladiadors romans, cavallers medievals ja no desferma cap apassionament polític, encara que, per la nostra banda, dubtem de la seva vàlida pedagògica), però els conflictes recents del segle XX, brutals i traumàtics, amb testimonis encara vius i ferides obertes difícilment es poden museïtzar des d'una òptica tan lúdica. Tot i l'advertiment, però, Santacana i Hernández creuen -i segurament tenen raó si es fa amb el rigor que ells proposen- que es pot

17 Joan Santacana Mestre / Francesc Xavier Hernández Cardona, *Museologia crítica*, Gijón: Ediciones Trea, 2006.

18 Jordi Guixé, "Espacios, memoria y territorio, un memorial en red en Cataluña", op. cit.

Model de panell explicatiu sobre els fets de l'exili a La Vajol ("Retirada i camins de l'exili a l'Alt Empordà")

treure partit del model de la *living history* aplicat a la guerra i a la presentació del vell armament. L'excés de tematització bèl·lica, ha assenyalat Jordi Guixé¹⁸, ens pot fer perdre de vista els valors de l'antifranquisme, i per extensió, afegiria, de l'exili republicà. Òbviament, remarcant que les intel·ligents propostes d'Hernández i Santacana no van pas per aquest camí, cal insistir que jugar a la guerra gairebé tots ho hem fet de petits, però a mesura que ens fem grans hem d'anar aprenent que la guerra no és cap frivolidat i si aquesta obvietat, d'altra banda indiscutible, es trasllada ben aviat als nostres infants i joves, millor que millor. A vegades això no es té massa clar. L'any 2009, per exemple, en un municipi del Ripollès, la primera setmana de febrer es va fer una simulació (amb uniformes d'època i armament) en què fugien corrent els soldats republicans i tot darrere els franquistes arribaven i hissaven la bandera bicolor i es quedaven tan amples. Tot quedava equiparat i compartit, cap lectura crítica, la Guerra Civil mostrada com si fos un *western* de mala qualitat. Dins el mateix any, uns mesos després, vam poder veure a la televisió com en una inauguració d'unes senyalitzacions del Memorial Democràtic en un antic aeròdrom, uns individus, vestits amb l'uniforme de l'Exèrcit Popular, li demanaven al director d'aquell organisme —que es va quedar astorat— un fals salconduit per accedir a les instal·lacions.

Això és probablement amè, però està allunyat d'una transmissió seriosa i complexa del passat.

En definitiva, qui es responsabilitza d'endegar i plasmar la consolidació de projectes de recuperació de la memòria democràtica a través de centres d'interpretació, museus, i el seu expandiment a l'exterior marcant les traces d'un paisatge memorial, al nostre entendre, ha de deixar de banda tant la vella monumentalització acrítica, petrificada i basada en el foment d'uns suposats valors patriòtics, com també aquestes tendències que, en nom de l'entreteniment, no dubten a caure en la més absoluta vulgarització —res a veure amb divulgació— i paròdia del passat. Es perd el respecte per als nostres avantpassats i les seves trajectòries vitals. Podem parlar d'un turisme cultural de la memòria si es vol, però ha de contenir un treball pedagògic que sigui útil per conèixer esdeveniments que van associats a valors i actituds sovint oblidades o marginades en el present i que, en rescatar-les, poden enriquir la nostra educació cívica. Aquesta és l'opció del MUME i del projecte "Retirada i camins de l'exili" que implica l'expandiment del museu en el territori a través de la col·locació d'un seguit de senyalitzacions en llocs considerats rellevants històricament i la marca d'alguns itineraris.

En el cas del MUME, cal afegir-hi el seus trets internacionals que ja s'evidencien en el territori més pròxim, en l'àrea de treball més immediata, en el paisatge que envolta l'equipament. És a dir, el que seria el territori català transfronterer que inclou les comarques de la demarcació de Girona i les comarques que conformen el departament francès dels Pirineus Orientals. A més, aquesta influència s'estén en l'Estat veí per tot el territori que es coneix com el Migdia francès. Una zona, que com es sabut, fou la principal àrea geogràfica d'acolliment de milers de refugiats. Actualment, aquesta regió continua tenint una forta empremta catalana i espanyola producte de l'encara important herència numèrica dels exiliats i també de la rica xarxa associativa, vinculada amb la memòria del citat període, que aquests homes i dones i els seus descendents han anat conferint al llarg dels anys. Per tant, el museu, per la seva situació geogràfica, es converteix en una suma de llocs de memòria transfronterers.

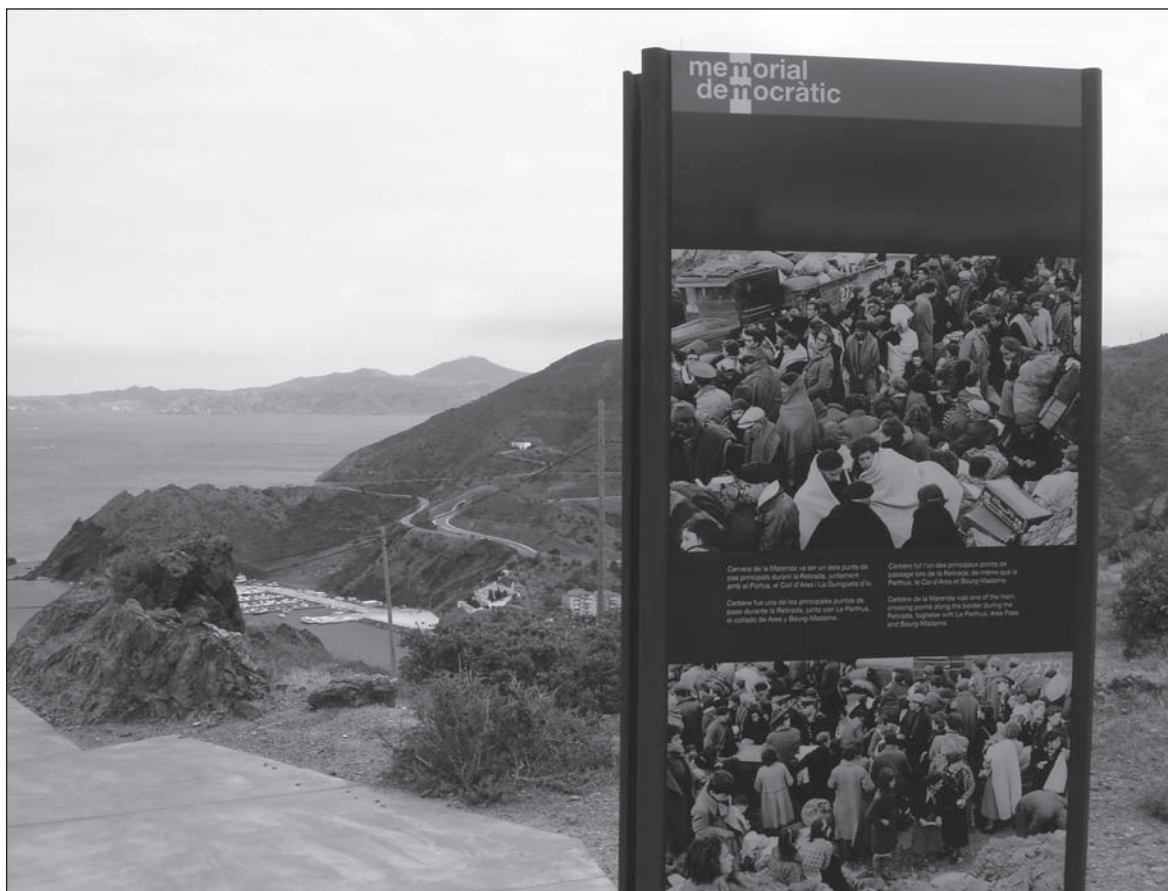
Uns llocs de memòria confegits a partir de l'articulació d'uns nodes (*sighs*) i itineraris que tenen el seu origen al mateix museu i que, a més de recuperar la memòria dels espais i camins de l'exili (La Jonquera, Portbou, Figueres...), es vincularan a mig termini amb les iniciatives memorials de la Catalunya del nord (Martinetat d'Elna, Argelers, Museu Memorial del Camp de Ribesaltes...) i de la resta del sud de França. L'any 2009, des del MUME juntament amb el Consell Comarcal de l'Alt Empordà, i amb el suport del Memorial Democràtic,

es va treballar en una primera fase de senyalització que inclou disset municipis empordanesos situats en l'àrea fronterera entre els dos Estats. Aquesta primera fase de l'Alt Empordà ha permès dissenyar un incipient territori-museu. Efectivament, el territori-museu s'entén com una àrea que, per mitjà de marques i senyalitzacions, restitueix i fa visible en el paisatge, els edificis, els camins, en fi tota una "història/memòria" afectada per l'oblit fins ben entrat el segle XXI. Aquest complex de senyalització, que es va inaugurar el setembre de 2009, aplega les localitats i els paratges de la comarca de l'Alt Empordà que van tenir més transcendència en el moment del gran èxode republicà. Tot i que els passos fronterers més importants de la comarca són la Jonquera i Portbou, també hi són presents altres vies secundàries, com ara els pobles situats als massissos muntanyosos de l'Albera i les Salines, i els municipis que van desenvolupar un paper rellevant en la resistència i l'evacuació de les darreres unitats militars republicanes, com és el cas de Figueres, Roses, Vilajuïga, Garriguella, Llançà, Colera, Llers, Darnius, Maçanet de Cabrenys, Cantallops, Espolla i Rabós. Per exemple, alguns dels indrets més significatius a què es fa referència són el coll del Pertús (la Jonquera); el coll dels Belitres (Portbou); el Mas Perxés (Agullana), que va ser l'última seu de la Generalitat de Catalunya; el coll de Manre-

lla (Agullana); el coll de Lli (la Vajol), lloc de pas de les màximes autoritats republicanes; el mas Can Barris (la Vajol), seu de la presidència de la República; el castell de Sant Ferran de Figueres; el castell de Peralada, i la Mina Canta o mina d'en Negrín, on la República hi va dipositar part dels fons del Banc d'Espanya i obres d'art durant el conflicte (la Vajol).

Tot plegat suposa que el MUME actüï dins la "xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya" del Memorial Democràtic com un centre de referència, tot establint llaços, en aprofitar la seva posició geogràfica i exclusivitat temàtica –atès que és l'única realitat museística dedicada monogràficament a l'exili tant a un nivell nacional com internacional—, amb la resta de les àrees dels Pirineus més orientals que van ser escenaris de l'exili. Evidentment, això implica assumir la potencialitat transfronterera. Una potencialitat que ve donada pels vincles històrics i, així mateix, també per la coincidència d'interessos actuals amb altres institucions similars de l'àmbit europeu; és a dir, l'objectiu comú de posar en valor el patrimoni de l'Europa del segle XX i, particularment, de totes aquelles lluites que es van lliurar en contra de les tiranies i per a l'eixamplament de les llibertats i l'aprofundiment democràtic en uns anys difícils i convulsos.

Vista del Memorial de l'Exili al Coll dels Belitres (Portbou) amb fotografies de Manuel Moros del gener-febrer de 1939.

La Xarxa d'Espais de la Memòria

Josep Calvet, *historiador i tècnic de Memorial Democràtic*

Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya

Gestació

- Pla Pilot de les terres Lleida (2007, UdL)
- Pla d'actuació dels Espais de Memòria de Catalunya (2008, DG MD)

Objecte

- Impulsar la recuperació del patrimoni memorial, dotar de valor aquest patrimoni i donar-lo a conèixer, incorporant-lo a l'espai públic arreu del territori català.

Marc d'actuació

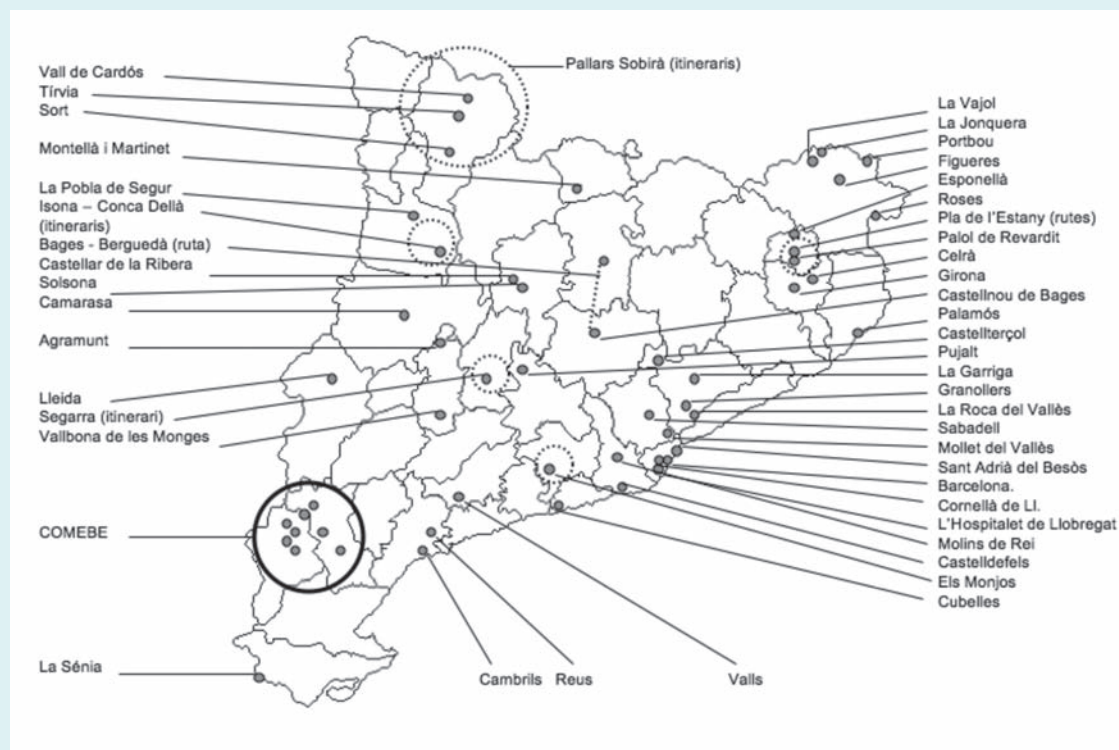
- Convocatòria de subvencions de patrimoni adreçades als ens locals. Des de l'any 2008.

Marca

- Espais de Memòria identifica la xarxa a tot el país.

Mapa dels espais identificats

Estratègies d'interpretació

Àmbits temàtics

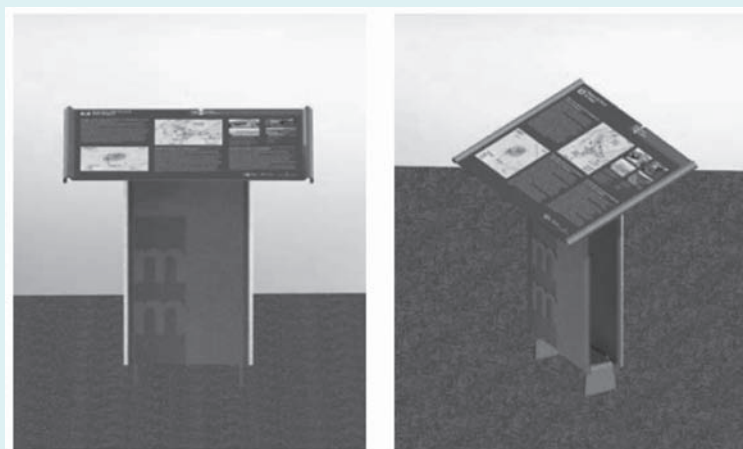
- Espais de la II República
- Espais de la Guerra Civil
- Espais de repressió
- Espais de Frontera i Exili
- Espais de lluita antifranquista i recuperació democràtica

La tipologia d'espais

- Territoris de Memòria
- Centres expositius
- Patrimoni recuperat *in situ*
- "Camins de Memòria"
- Arxius i centres de documentació
- Monuments memorials

Una marca de qualitat

- Utilització d'un pictograma com a identificador genèric dels Espais de Memòria
- Objectiu: que esdevingui una imatge de referència del patrimoni memorial
- Marca de qualitat que s'utilitzi en la gestió de l'ús públic del patrimoni memorial
- Pot servir de reclam turístic, però també esdevé una eina de gestió que permeti assegurar la qualitat en els serveis d'ús públic i en l'activitat de la Xarxa.

Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya

Ordre IRP/91/2010, de 18 de febrer, per la qual es crea la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya

Estableix tres categories d'adscripció a la xarxa:

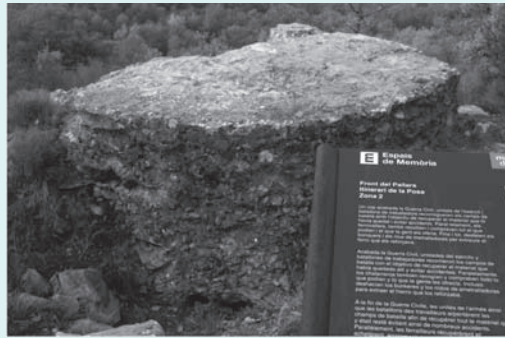
Seus: espais de referència dels consorcis.

Seccions: projectes adherits a la xarxa (centres de referència, vestigis, etc).

Espais col·laboradors: espais col·laboradors puntuals.

ISONA I CONCA DELLÀ El front republicà de la Posa

ISONA I CONCA DELLÀ Itinerari de Mont de Conques

Espais de Memòria

**Front del Pallars
Itinerari de Mont de Conques
Zona 2**

Nius de metralladores que formaven part de la línia franquista que defensava el Mont de Conques, indret estratègic per al control de la conca de Tremp i de la línia de front republicana que des del poble de Sant Romà d'Abella anava fins a les posicions de fermta de la Mare de Déu de les Espugues. Durant els virulents enfrontaments del mes de maig de 1938, aquestes defenses aguarenten el foc dels tancs republicans que intervingueren en els combats.

Nidos de ametralladoras que formaban parte de la línea franquista para el control de la cuenca de Tremp y de la línea de frente republicana, que desde el pueblo de Sant Romà d'Abella iba hasta las posiciones de la ermita de la Mare de Déu de les Espugues. Durante los virulentos enfrentamientos del mes de mayo de 1938, estas defensas aguarentaron el fuego de los tanques republicanos que intervinieron en los combates.

Nids de mitrailheuses appartenant aux lignes franquistes qui défendaient le Mont de Conques, point stratégique pour le contrôle du bassin de Tremp et de la ligne républicaine qui, depuis le village de Sant Romà d'Abella, se déployait jusqu'à l'ermitage de la Mare de Déu de les Espugues. Lors des virulents affrontements du mois de mai 1938, ces troupes de défense résistèrent au feu des tanks républicains qui intervinèrent au cours des combats.

memorial democràtic

Detal d'una de les metralladores franquistes del mont de Conques amb vista a Sant Romà d'Abella en primer pla. Fotos d'una metralladora franquista del Mont de Conques (a l'esquerra).

Detall de l'una de les metralladores franquistes del mont de Conques amb vista a Sant Romà d'Abella (a l'esquerra). Fotos d'una metralladora franquista del Mont de Conques (a l'esquerra).

Detall d'una de les metralladores franquistes de mont de Conques amb vista a Sant Romà d'Abella en primer pla. Les metralladores franquistes de Mont de Conques (en blanc).

RIALP Camins de la Guerra Civil

- Camí de comboi
- Camí de la Cassoleta
- Camí de Pedres d'Auló.

VILAMUR (Soriguera)
Els búnquers del Tossal de Sant Joan

LLAVORSÍ
El front de guerra a la zona de Biuse

ISONA
La reconstrucció d'un poble entre dos fronts

TÍRVIA
Destrucció i reconstrucció d'un poble adoptat pel "Caudillo"

RIBERA DE CARDÓS (Vall de Cardós)
Punt d'informació sobre la Guerra
Civil i la postguerra a la Vall de Cardós

LA POBLA DE SEGUR
Centre d'interpretació
els Pirineus en Guerra

MARTINET DE Cerdanya
(Montellà i Martinet)
Parc dels Búnquers
de Martinet i Montellà

MARTINET DE Cerdanya
(Montellà i Martinet)
Parc dels Búnquers
de Martinet i Montellà

LA GUINGUETA D'ANEU
Frontera i búnquers
a la Guingueta d'Aneu

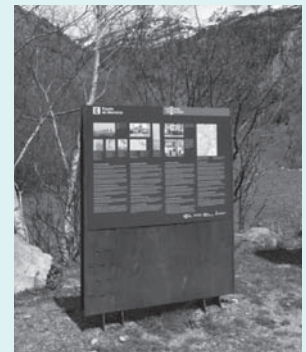
RIBERA DE CARDÓS
(Vall de Cardós)
Els búnquers de la Línia de
Defensa dels Pirineus a la
Vall de Cardós

SORT
Presó-museu
"Camí de la Llibertat"

ALOS D'ISIL
(Alt Aneu)
Camí de l'exili pel
port de Salau

TÚNEL DE VIELHA (Vielha e Mijaran)
Univers concentracionari franquista

VAL D'ARAN
Itineraris de memòria per rutes del maquis

LLIMIANA
Casa Bonifaci

ROMADRIU (Llavorsí)
Dignificació de la fossa comuna del cementiri

PRAT DE GIRANTO (Alt Àneu) Dignificació d'una fossa comuna de repressió

PIRINEUS, TERRITORI DE MEMÒRIA

- En total, fins al setembre de 2010, s'han posat en valor 15 espais a l'Alt Pirineu. Resten pendents les actuacions a l'Aran.
- Implicació del territori: ens locals.
- Abracen diversos àmbits temàtics: guerra civil, repressió, frontera i exili i lluita antifranquista. Tot i que predominen els espais de la Guerra Civil, en altres àmbits els espais constitueixen una referència a nivell català.
- Coherència territorial i temàtica. Únicament s'han articulat tres centres de referència, situats en tres comarques diferents i que tracten tres àmbits diferents.
- Dificultats de gestió dels dos centres en funcionament: manca de personal, poques hores d'obertura, manca de difusió...
- La coherència territorial i la necessitat de garantir la seva continuïtat porten a valorar la possibilitat de crear un òrgan que s'encarregui de la seva gestió. **Consorti Pirineus, territori de memòria.**

Consorci memorial dels espais de la batalla de l'Ebre

Toni Vidal, historiador i tècnic de Memorial Democràtic

El Patrimoni material i immaterial relacionat amb la lluita i la defensa de la democràcia i les llibertats a Catalunya, del període que va de la Segona República a la Transició, és objecte de recuperació i posada en valor des de l'àrea de patrimoni del Memorial Democràtic. Concretament, aquesta tasca es realitza impulsant la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya, un projecte transversal i d'ampli abast territorial, que situa el patrimoni memorial com un dels eixos bàsics per al coneixement i la difusió d'un període fonamental per a la construcció de la nostra democràcia. Els Espais de la Batalla de l'Ebre s'integren dins aquesta Xarxa i en són un dels seus punts de major projecció.

El Patrimoni és un bé cultural que la història ens ha llegat i al que la societat atorga un valor històric, científic, simbòlic o estètic. De fet, és el testimoni de la seva existència i, per tant, substrat del que és i del que serà aquesta societat. Som nosaltres qui, abans que res, hem de reconèixer aquells elements que formen part del nostre patrimoni, com a primer pas per a poder-los protegir i després posar-los en valor, o sigui, fer-los comprensibles i visitables. Tots aquests elements estan en la gènesi del projecte dels Espais de la Batalla de l'Ebre, tot i que el primer de tots, el reconeixement d'aquests espais com a patrimoni encara no ha assolit el consens necessari. Sobre aquest punt, però, hi tornaré al final. Ara cal exposar el projecte: el seu context històric, l'origen, el model de gestió, els seus objectius i la seva oferta.

Entre juliol i novembre de 1938 tingué lloc la Batalla de l'Ebre, episodi de gran transcendència per al desenllaç de la guerra civil, per al futur de la II República i de Catalunya. Aquesta batalla està considerada per a molts com la més llarga i cruenta de la guerra. Durant aquests tres mesos llargs d'enfrontaments, la Terra Alta i la Ribera d'Ebre van patir els seus efectes i, encara avui, les cicatrius de la batalla es fan evidents en aquestes terres. És important oferir aquestes quatre pinzellades sobre la Batalla de l'Ebre, ja que l'oferta patrimonial que explicaré exigeix contextualitzar cadascun dels elements i vestigis posats en valor, tenir les referències històriques que ho justifiquen i entendre la magnitud del fet històric per copsar també els seus efectes sobre les terres que el van patir, que van més enllà dels estralls produïts pels enfrontaments, les morts i la destrucció, i afectaren també a la vida quotidiana, les costums, la demografia, el paisatge i l'economia de la zona.

El govern de la República va iniciar l'ofensiva de l'Ebre en un últim intent d'aturar l'avanç franquista sobre València i, a la vegada, allargar la guerra per què les tensions entre Hitler i les democràcies europees entressin en conflicte i portessin aquestes últimes a ajudar definitivament el govern democràtic de la II República. En aquesta acció militar, que havia de reforçar políticament a Negrín, Catalunya va haver d'implicar tots els recursos humans i materials disponibles, fet que va fer impossible la seva defensa una vegada perduda la batalla.

El 25 de juliol de 1938, les tropes franquistes (el cos marroquí de Juan Yagüe) es va veure sorprès i no va poder

evitar el pas dels republicans. Aquell dia a la tarda ja no quedaven franquistes entre Gandesa i Casp. Yagüe sabia que era clau defensar Gandesa i així ho va fer. El mateix dia, Franco aturà l'ofensiva sobre València, mentre els republicans ocupaven Riba-roja, Flix, Ascó, Corbera d'Ebre, Benissanet, Miravet i el Pinell de Brai. La primera rèplica franquista fou aèria i l'endemà mateix l'aviació bombardejava tots els mitjans de pas dels republicans a l'Ebre. També obriren les comportes dels pantans de Barasona, Tremp i Camarasa, provocant una riuada que incomunicà les dues ribes. Aquestes actuacions es repetiren durant tots els dies de combats, dificultant molt la comunicació entre la rereguarda i el front de l'exèrcit republicà. L'operació dissenyada per l'Estat Major del general Rojo preveia el pas del riu, la part més arriescada, per diferents punts i aprofitant el factor sorpresa. Un cop superada la primera fase, les tropes republicanes haurien d'explotar l'èxit de l'operació endinsant-se en el territori seguint diferents eixos de penetració. L'avanç va quedar aturat el 26 de juliol, i es configurà un front seguint l'eix Faió – Pobla de Massaluga – Vilalba dels Arcs – Gandesa – Vall del riu Canaletes, i es va mantenir fins al dia 3 d'agost. Durant aquest temps les forces republicanes van llençar durs atacs per trencar-la i continuar explotant l'èxit inicial. Davant la impossibilitat de continuar avançant i un cop acomplerts els objectius originals de l'operació, alleugerir el front valencià i cridar l'atenció de les potències europees amb una operació que retornava a la República la iniciativa militar de la guerra, el dia 3 d'agost, el tinent coronel Modesto donava l'ordre d'adoptar mesures defensives. Aquí podria haver acabat la Batalla de l'Ebre, però, contra l'opinió d'alguns dels seus generals que defensaven la fixació d'aquell front i l'inici d'una operació contra Catalunya a través de Lleida, el general Franco va decidir recuperar el territori perdut a qualsevol preu. Aquesta decisió és la que va convertir l'Ebre en la batalla més dura i sagnant de la Guerra Civil. A partir d'aquest moment i fins el dia 16 de novembre l'Exèrcit franquista va dur a terme sis ofensives contra les línies republicanes. El que l'Exèrcit de l'Ebre havia ocupat en un sol dia, va necessitar més de cent dies per ser recuperat. El resultat d'aquelles operacions va ser una guerra de desgast que va provocar la desfeta de l'Exèrcit de l'Ebre, amb menys mitjans materials i humans, que condicionaria la campanya de Catalunya iniciada al desembre de 1938

A banda d'aquestes connotacions històrico-militars, la batalla de l'Ebre va ser la carta jugada pel govern de Negrín en la Conferència de Munich del 29 i 30 de setembre de 1938, on les potències europees van condemnar a la República cedint davant les pretensions de l'Alemanya de Hitler en la crisi dels Sudets txecoslovacs. A més l'Ebre fou l'escenari de la retirada de les Brigades Internacionals del territori de la República, anunciada el 21 de setembre de 1938 pel president Negrín. La Batalla de l'Ebre és un dels fets fonamentals per entendre la història contemporània de Catalunya i d'Espanya, i amb clares connotacions polítiques dins el context de relacions internacionals de l'època. Per tot plegat, era important recuperar-ne la memòria i poder-la explicar a la societat, especialment a les noves generacions, oferint

una sèrie d'espais i centres d'interpretació que permetessin acostar-se al fet històric, entendre'n la importància dins del procés de consecució de la democràcia al nostre país i treballar amb una clara voluntat de fer pedagogia per la pau.

La creació del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE), té una sèrie de precedents que marquen el camí de la seva gènesi. En primer lloc, l'any 1993, es declara el Poble Vell de Corbera d'Ebre com a "Lloc d'interès històric". Els anys 1998 i 99 es generen dins la mateixa societat local moviments en la direcció de promoure i difondre tot aquest llegat, es crea el Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre a Gandesa i el Consell Comarcal posa en marxa la Ruta de la Pau, seguint diferents espais de la batalla. Són senyals de canvi dins una població que vivia intentant oblidar tots aquests fets i, per tant, no entenia que tot aquest llegat tingués un valor patrimonial. Finalment, també l'any 1999, Edmond Castells i Lluís Falcó presenten a la Universitat de Barcelona, dins el taller de projectes de Patrimoni i Museologia, la primera iniciativa de posada en valor dels testimonis de la Batalla de l'Ebre. Amb tots aquests elements, l'any 2001, de la mà del historiador Josep Ma Solé Sabaté, que aconsegueix convèncer alguns ajuntaments per engagar el projecte, es crea el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre. Aquest serà l'organisme encarregat de recuperar el patrimoni de la Batalla de l'Ebre, protegir-lo i posar-lo en valor. Val a dir, que aquesta tasca també es realitza des d'altres entitats privades del territori que entenen també que aquest és un llegat que cal preservar. Inicialment, el COMEBE el formaven el Consell Comarcal de la Terra Alta i 5 ajuntaments: Batea, Corbera d'Ebre, La Fatarella, Pinell de Brai i Vilalba dels Arcs. L'any següent es va incorporar la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Caseres. L'any 2005 el COMEBE es va ampliar amb noves incorporacions, van entrar els primers ajuntaments de la Ribera d'Ebre: Móra d'Ebre, Ascó, Flix, Riba-roja d'Ebre i també Gandesa, capital de la Terra Alta. Finalment, el 2008 van entrar els darrers municipis: Benissanet, Bot, Miravet i La Pobla de Massaluca. En total, doncs, 15 ajuntaments, el Consell comarcal de la Terra Alta i la Generalitat de Catalunya configuren aquest consorci on conflueixen la voluntat del món local per revaloritzar el seu territori, tot buscant nous elements de dinamització econòmica, amb la del govern català per recuperar la memòria democràtica.

Tal com esmentava en el paràgraf anterior, en aquest projecte hi ha una confluència d'interessos que fa que haguem de distingir diferents objectius estratègics que es mouen, evidentment, en diferents àmbits: història, pedagogia, turisme. Dins aquests objectius estratègics, però, destaca el de convertir el COMEBE en una institució de referència en relació a la recuperació de la memòria democràtica: a nivell temàtic, de la guerra civil i la Batalla de l'Ebre, i a nivell territorial, a les terres de l'Ebre. Paral·lelament es pretén posicionar a la Terra Alta i la Ribera d'Ebre com a un important destí turístic, a través d'aquesta oferta cultural, aconseguint de retruc la dinamització econòmica del territori al sector serveis. Com a institució de referència es treballa en la preservació de la memòria històrica de la Batalla de l'Ebre, donant a conèixer a la societat el record dels esdeveniments bèl·lics, socials i polítics que van tenir lloc a les Terres de l'Ebre, i en especial a la Terra Alta i la Ribera d'Ebre,

entre el juliol i el novembre del 1938, i en la conservació i interpretació del patrimoni vinculat a aquests fets.

L'oferta dels Espais de la batalla de l'Ebre es planteja com un conjunt d'espais i d'infraestructures culturals: centres d'interpretació, espais històrics, punts d'informació. Els Centres d'Interpretació, que responen al plantejament clàssic dels museus, són espais ubicats a l'interior d'edificis municipals. Mitjançant exposicions permanents, s'hi tracten diversos aspectes de la batalla de l'Ebre que han de proporcionar al visitant una visió àmplia i acurada del que va succeir. Aquests centres d'interpretació es complementen amb la recuperació d'espais històrics de la batalla. Cal destacar-ne el Memorial de les Camposines, a la Fatarella, que homenatja tots els combatents que hi van perdre la vida. Allà es dipositen les despulles que, encara avui, resten semienterrades en diferents punts del territori

En aquests moments el COMEBE compta amb cinc centres d'interpretació. Les veus del front a Pinell de Brai, dedicat al paper que va jugar durant la batalla l'ús de la premsa i la propaganda en els seus diferents àmbits d'acció en ambdós bàndols, posant de manifest la importància de controlar els mitjans de comunicació i de bastir discursos favorables a les diferents causes. Hospitals de sang, a Batea, dedicat als diferents aspectes relacionats amb la sanitat militar, els hospitals de campanya i les tècniques mèdiques desenvolupades durant el conflicte civil, apropant als visitants a un dels aspectes més cruentos d'un enfrontament: el cost humà de la guerra. 115 dies, a Corbera d'Ebre, es centra en l'explicació dels aspectes purament bèl·lics de la batalla, on es proporciona informació sobre el moviment de les tropes i l'evolució dels fronts durant els 115 dies de combats, així com el context històric i polític de la batalla. Soldats a la trinxera, a Vilalba dels Arcs, posa de relleu les condicions de vida dels combatents, fent especial incidència en l'alimentació, els aspectes sanitaris, el lleure, etc ... tots aquells aspectes de la vida diària d'un soldat quan no està combatent. I el darrer, inaugurat el 2010, La participació Internacional, a la Fatarella, explica el paper que van jugar les unitats militars internacionals que van participar a la Batalla de l'Ebre, alguns de forma voluntària — Les Brigades Internacionals — o bé en intervencions dirigides per diferents estats — tropes Italianes, Legió Còndor Alemanya, regulars marroquins —. El propòsit d'aquest centre és també visualitzar l'impacte que arreu del món va provocar la Guerra Civil espanyola. Hi ha un altre centre que està en procés d'execució, el Museu Memorial Batalla de l'Ebre-CEBE, a Gandesa, impulsat inicialment per un grup d'estudiosos i col·leccionistes amb l'objectiu de recuperar material documental, bèl·lic i cultural d'aquest episodi de la Guerra Civil. Avui, en el projecte que s'està executant, aquests aspectes es combinaran amb l'explicació dels efectes de la Batalla en aquestes terres, contextualitzant-ne el contingut des de múltiples òptiques: antropològica, econòmica, sociològica, geogràfica i, evidentment, històrica. Aquest centre està destinat, en un futur, a ser un dels eixos principals de tota la oferta del COMEBE.

D'altra banda els Espais Històrics visitables en aquests moments són: les trinxeres de Els Barrancs, de Les Deveses i de la Pobla de Massaluca, el Poble Vell de Corbera d'Ebre, Les cases Caigudes, el Mirador del Bassot, el Castell de Móra d'Ebre, la Cota 705 de la Serra de

Pàndols, el Refugi antiaeri de Flix, el Refugi antiaeri de Benissanet, el Castell de Miravet, el Coll del Moro, el Fort de Millet, el Fort d'En Blario. Tots aquests espais estan senyalitzats i, en alguns casos, museïtzats. El Memorial de les Camposines, tal com he esmentat, és el lloc on es dipositen les restes que van apareixen, encara avui, als Espais de la Batalla de l'Ebre de soldats morts durant els enfrontaments. Aquest lloc de memòria es va convertir la tardor de 2010 en un veritable Memorial. S'hi van col·locar uns plafons amb els noms de tots aquells soldats que consten, com a desapareguts a la Batalla, a l'àrea de Desapareguts i Fosses Comunes de la Guerra Civil i el franquisme de la Direcció General de Memòria Democràtica, tan els que s'ha pogut certificar que hi van morir realment, com aquells que no es pot saber exactament el lloc on van perdre la vida (en aquest últim cas es fa amb l'autorització de la família). De tots aquests espais històrics recuperats i posats en valor, cal destacar el Poble Vell de Corbera d'Ebre, que és el més emblemàtic i el més visitat de tots. Situat al capdamunt del turó de la Montera, resta com a símbol mut de la tragèdia d'aquest conflicte. És, sens dubte, una experiència ineludible pel visitant de la zona, qui, en passejar avui per les restes de carrers i entre les cases destruïdes, no pot evitar rememorar la violència dels bombardeigs i la sort patida pels seus habitants. Dels altres espais, les diferents trinxeres que s'han recuperat són dels llocs més concorreguts, són els que situen als visitants més ràpidament en context. La trinxera dels Barrancs, de la que es conserven prop de 700 metres d'entre 150 i 180 cm de profunditat, va formar part de la línia de defensa republicana entre Vilalba dels Arcs i la Pobra de Massaluga, i ofereix encara avui bona part dels seus elements originals, com ara pous de tirador, refugis i txaboles o línies d'evacuació. Les Deveses foren una posició de reraguada dins la xarxa de protecció del poble de la Fatarella. El refugi que es conserva fou aixecat pels mateixos soldats de la posició, qui l'utilitzaren com a lloc de resguard i cambra per dormir. Al damunt encara s'hi pot veure part de la línia de trinxera, en forma de ziga-zaga per tal de facilitar-ne la defensa. Aquests són dos exemples emblemàtics de la tasca que s'ha realitzat al COMEBE, tot i que de trinxeres n'hi ha per tot arreu de la Terra Alta no es pretén recuperar-les totes, ni molt menys, ni tampoc protegir-les ja que si fos així s'hauria de protegir la comarca sencera. Hi ha un altre tipus d'espais que s'han recuperat, llocs amb una forta càrrega simbòlica, no tant per destacar-ne els vestigis sinó per posar de manifest el seu paper preponderant durant la batalla. Per exemple, la Cota 705 de la Serra de Pàndols, des d'on es domina la resta de cotes, escenari d'una lluita en condicions quasi impossibles entre el 9 i el 19 d'agost. L'anomenada Punta Alta, ocupada per l'Exèrcit Popular el 25 de juliol, fou reconquerida la nit del 13 d'agost per les forces franquistes, encara que els republicans no van ser expulsats de la serra fins la seva retirada a l'altre cantó de l'Ebre el dia 3 de novembre. La Terra Alta, un territori desigual, abrupte i erosionat, va jugar un paper essencial i va fer que el conflicte s'enquistés. Aquests espais a l'aire lliure, doncs, són els més adients per acostar la gent al que va significar la Batalla de l'Ebre i, a la vegada, permeten al visitant gaudir del paisatge de la comarca, un dels seus principals atractius turístics.

El COMEBE també desenvolupa un seguit d'activitats i programes vinculats a la difusió d'aquest patrimoni.

Ofereix materials i activitats pedagògiques per a escoles i instituts, el seu principal públic en aquests moments. Està previst de cara al 2011, oferir activitats pedagògiques per a realitzar en família, tenint en compte que aquest és el principal grup de turistes a la zona. També es realitzen visites guiades, seguint diferents itineraris segons els interessos de cada grup. A partir del 2011, aquestes visites, que fins ara s'havien fet per concertació, s'oferiran de forma general cada cap de setmana i, per tant, els interessats s'hi podran apuntar de forma individual. També es compta amb un Centre de documentació amb fons cedits. El més important és el de Josep Sánchez Cervelló (URV). També hi ha fons d'altres persones, especialment de soldats que van participar a la Batalla de l'Ebre (memòries, correspondència, documents oficials...). Dins del programa de difusió cal destacar l'esforç que es fa per dinamitzar culturalment el territori. Es programa, en col·laboració amb els ajuntaments, activitats diverses sempre relacionades amb la recuperació de la memòria democràtica com exposicions, projeccions de pel·lícules, espectacles, concerts, etc.

A grans trets, aquest és el projecte del COMEBE, una proposta ambiciosa que vol arribar al màxim de públic, tant pel que fa a procedències com a grups d'edat i d'interessos. Un projecte que uneix a moltes administracions públiques en un objectiu comú. Aquest element, que d'entrada és un dels seus factors de fortalesa, a vegades es converteix en un obstacle pel que fa al model de gestió. Posarem un exemple. L'element primordial del projecte dels Espais de la Batalla de l'Ebre és la recuperació i posada en valor del patrimoni memorial recuperat "in situ". La senyalització i/o museïtzació dels Espais històrics, aquest és l'element de màxima rellevància. Aquest element, com ja he dit abans, connecta amb un dels màxims atractius de la Terra Alta, el seu paisatge. La posada en valor dels espais històrics enllaça directament amb l'oferta turística i, per tant, amb els turistes, a la vegada que fa més atractiva la visita per escolars i estudiants. Però en canvi, ens trobem que el COMEBE ha fet una aposta més important pel que fa a centres d'interpretació, tant en la inversió econòmica per a la seva creació, com als recursos que cal destinar-hi per al seu funcionament. Tot això en detriment dels espais històrics, que es podrien haver museïtzat amb més recursos. En aquests moments tothom és conscient de l'excés de centres d'interpretació, però és un fet que es va produir quan cada ajuntament va demanar per al seu municipi un d'aquests centres i "algú" els ho va concedir.

Al començament d'aquesta exposició parlava del reconeixement necessari per part de la societat d'aquells elements que hem de considerar patrimoni. Pel que fa als Espais de la Batalla de l'Ebre, aquest és un aspecte que cal millorar, sobretot en relació a la població que hi viu. Molta gent d'aquelles contrades encara no entén o no accepta que tots aquests vestigis i espais simbòlics constitueixen un patrimoni col·lectiu que cal preservar. Tal com deïem abans, per poder protegir, explicar i fer visitable aquest patrimoni necessitem el consens de la societat en relació a la consideració d'aquest fet. Val a dir, que el patrimoni cultural és un concepte dinàmic i, en aquests moments, anem pel bon camí. Cada vegada és menor el grup de persones que miren amb recel el projecte dels Espais de la Batalla de l'Ebre, sobretot quan veuen que cada vegada són més les persones que els visiten interessats en aquest patrimoni memorial.

Espais de memòria de la Segarra

Jordi Oliva, *historiador*

Els espais de memòria a la Segarra: de què parlarem?

1. Unes paraules com a reflexió inicial.
2. Els antecedents.
3. La ruta: L-2. Itinerari pels espais de la Guerra Civil a la Segarra.
4. Un espai paradigmàtic: la fossa comuna del cementiri de Cervera.
5. Els punts forts i els punts febles dels espais de memòria a la Segarra.
6. Les realitzacions pendents. Els reptes que ens plantegem.

1. A manera de reflexió inicial

- Els conceptes de memòria i història. Els espais de la memòria.
- La memòria única del franquisme.
- El concepte de llibertat com a essència dels valors democràtics.
- Consens i participació col·lectiva. El debat necessari.
- Suport del Memorial Democràtic.

2. Els antecedents més reculats: la memòria única del franquisme

Monument als Caïdos de Cervera (1939)

Enterrament Claretians (1940)

Memorial Mas Claret (1997)

Memorial Clot dels Àubens (1963)

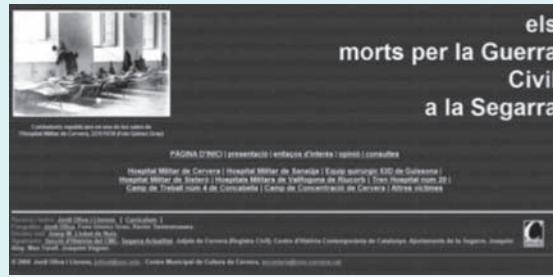
2. Els antecedents més propers: els treballs previs i la dignificació de les primeres fosses

Dignificació fosses de Sisteró (tardor de 2003) i de Sanaüja (12 maig 2007)

Inclusió en el Pla Pilot del Memorial Democràtic i la UdL

2. Els antecedents més propers: els treballs previs i la dignificació de les primeres fosses

Web GC Segarra (2004) i moció ERC a la Paeria (2005)

3. La ruta: L-2. Itinerari pels espais de la Guerra Civil a la Segarra

1

Violència i repressió arbitràries en zona republicana

2

Camp de treball núm. 4

3

Un aeròdrom republicà a l'Aranyó

3. La ruta: L-2. Itinerari pels espais de la Guerra Civil a la Segarra

4

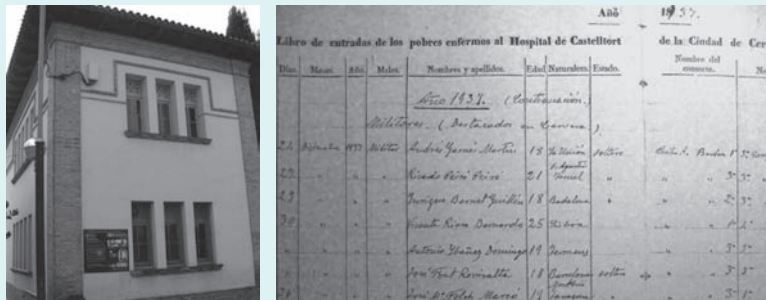
La línia L-2 o l'obsessió per fortificar: restes de l'L-2 al Canós i Muller

5

El cementiri de Cervera: una immensa fossa. Espai de memòries

6

Cervera: d'hospital de Milícies a base de l'hospital de campanya del XVIII CE

7

Cervera i la Segarra: objectius de les bombes de Franco

Cervera dins el mapa concentracionari de Franco

4. Un espai paradigmàtic: la fossa (o fosses) comuna del cementiri de Cervera

5. Els punts forts dels espais de memòria a la Segarra

- El suport del Memorial Democràtic
- Un projecte d'espais de memòria des de la reflexió: la participació del Museu Comarcal i la UdL
- La participació d'altres agents: CMC, FJCL, CComarcal, Ajuntaments
- L'autonomia del visitant
- La protecció dels espais: declaració de BCIL per part Aj. Plans del Sió
- Una bona promoció, al principi

- Ampliació de la senyalització: conveni Memorial-Obres Públiques
- La publicació de la guia
- La presa de consciència: la contribució de les publicacions locals i comarcals
- La voluntat d'anar més enllà: el projecte de món concentracionari republicà i franquista
- Formació als docents per part del CES

- Estímul de noves iniciatives: homenatge al soldat escocès enterrat al cementiri de Cervera, John Hill (10/11/2007) i commemoració del 70è aniversari del bombardeig aeri sobre Cervera (3/12/2008)
- Estímul de noves iniciatives: projecte de memòria sobre el món concentracionari per part del Museu Comarcal i publicació biografia de Domènec Puigredon

5. Els punts febles dels espais de memòria a la Segarra

- No hi ha cap protocol de control i manteniment de la ruta
- Pendants de reposició encara es troben les creus del Clot dels Àubens i de la banderola del Canós
- No s'han establert les noves necessitats de senyalització, que hi són
- No s'ha promogut suficientment la ruta, ni a nivell turístic ni a nivell educatiu (especialment a la comarca)
- Els centres educatius de la Segarra i comarques veïnes, sobretot instituts, hi semblen molt poc interessats
- Tot i que s'ha intentat, no s'han creat materials didàctics per treballar-la

5. Els punts febles dels espais de memòria a la Segarra

- No s'han establert contactes amb altres centres memorialístics de Catalunya, especialment amb Pujalt i front del Segre
- No s'ha organitzat cap formació destinat a guies
- Pràcticament NO s'ha donat a conèixer a la comarca
- No hi ha tríptics per lliurar als visitants
- La guia de la ruta es troba exhaurida
- Fora de la comarca, ningú no pot trobar informació de la ruta en oficines de turisme

6. Les realitzacions pendents. Els reptes que ens plantegem

- Inventari de béns i espais de la GC, franquisme i Transició
- Estimular la declaració de nous BCIL
- Reforçar la senyalització direccional i complementària d'espais. Museïtzació cementiri Cervera
- Concloure treballs arqueològics al camp d'aviació de l'Aranyó
- Apostar per nous treballs arqueològics i de restauració de restes de la GC
- Cercar nous camins de difusió, especialment el virtual
- Apostar pel lideratge del Museu Comarcal davant del projecte de món concentracionari previst
- Preparació de materials didàctics
- Donar a conèixer la ruta a la comarca
- Recollir la memòria dels familiars de les víctimes enterrades a Cervera, després de les intervencions i realitzacions fetes
- Formació de guies
- Integrar la ruta a altres espais de memòria propers
- ...PERÒ, PER DAMUNT DE TOT, APOSTAR DECIDIDAMENT, I SENSE PERDRE MÉS TEMPS, PEL PROJECTE SOBRE EL MÓN CONCENTRACIONARI REPUBLICÀ I FRANQUISTA